



מאירס - ג'זינט - מכון ברזקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس - جوينت - معهد بروكديل

המרכז לחקר מוגבלויות
ותעסוקת אוכלוסיות מיוחדות

שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים
בבתי ספר יסודיים: מעקב אחר יישום
"פרק השילוב" בחוק חינוך מיוחד

דניז נאון ♦ אלן מילשטיין ♦ מירב מרום

המחקר מומן בסיוע קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות

דוח מחקר



דמ-586-11

שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים בבתי ספר יסודיים: מעקב אחר יישום "פרק השילוב" בחוק חינוך מיוחד

דניז נאון אלן מילשטיין מירב מרום

המחקר מומן בסיוע קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות

עריכה לשונית: מטי מויאל
תרגום לאנגלית (תמצית מחקר): אוולין איבל
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
המרכז לחקר מוגבלויות ותעסוקת אוכלוסיות מיוחדות
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

כתובת האינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale



פרסומים נוספים של מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בנושא

בן, א'; נאון, ד'. 2010. פעילויות פנאי לילדים עם צרכים מיוחדים במערכת שירותי הרווחה בישראל: מיפוי והערכת צרכים. (טרם פורסם)

נאון, ד'; מורגנשטיין, ב'; שימעל, מ'; ריבליס, ג'. 2000. ילדים עם צרכים מיוחדים: הערכת צרכים וכיסויים על-ידי השירותים. דמ-355-00.

נאון, ד'; סנדלר-לף, א'; דולב, ט'; פרימק, ח'. 1997. הצטיינות במסגרות החינוך המיוחד. מ-82-97.

שרון, א'; צ'סנר, ס"ש; אור-נוי, א'; שטרוסברג, נ'; וילנסקי, ד'; נאון, ד'. 2008. תכנית עידוד לטיפול בילדים הסובלים מהפרעות קשב וריכוז (ADHD) בארבעה בתי ספר בירושלים - תמצית מחקר הערכה. תמ-26-08.

שטרוסברג, נ'; נאון, ד'; זיו, ע'. 2008. ילדים עם צרכים מיוחדים באוכלוסייה הבדואית בנגב: מאפיינים, דפוסי שימוש בשירותים והשלכות הטיפול בהם על האמהות. דמ-503-08.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 91037, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il

ניתן לעיין בפרסומים אלה גם באתר המכון: www.jdc.org.il/brookdale

תמצית המחקר

1. מבוא

בסוף שנת 2002 התקבל תיקון מספר 7 לחוק חינוך מיוחד, הידוע בשם "פרק השילוב". אמנם, לפני חקיקת החוק כבר שולבו ילדים עם צרכים מיוחדים במערכת החינוך הרגילה (להלן: תלמידים משולבים), אולם, החוק מחייב את המדינה לממן את שירותי התמיכה הנלווים שלהם נזקק התלמיד המשולב: שירותי סיוע, שירותים פסיכולוגיים ופרה-רפואיים ועזרים מסייעים שונים. בנוסף לכך, החוק קובע ומפרט את התפקיד ואת כללי ההתנהלות של ועדות השילוב אשר עליהן מוטלת ההחלטה בדבר זכאות הילד לשילוב במסגרת חינוך רגילה. כמו כן, התיקון לחוק מעגן בחקיקה את חובת מעורבות ההורים ושיתופם בקבלת ההחלטה בוועדת השילוב, יחד עם זכותם לערער עליה. עוד קובע החוק כי בתחילת כל שנת לימודים תיקבע לכל תלמיד משולב תכנית חינוכית יחידנית וכי גם בעת גיבושה חייבים לשתף ולערב את הורי הילד.

יישום התיקון לחוק, במגבלות מסוימות, החל בשנת 2003, אם כי תוספת התקצוב למטרת יישומו ניתנה רק כשנה לאחר מכן, משנת 2004-2005 (תשס"ה).

המחקר הנוכחי נועד לספק תמונת מצב עדכנית על סוגיות מהותיות בתחום השילוב.

2. מערך המחקר

2.1 מטרת המחקר

- מטרת המחקר הייתה לבחון היבטים ביישום פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד
- ◆ היבטים פרוצדוראליים של החוק, כגון: ועדת שילוב ובניית תכנית חינוכית יחידנית
 - ◆ שירותי תמיכה נלווים: סייעת, שירותים פרה-רפואיים, שירות פסיכולוגי ועוד
 - ◆ התאמת מבנה בתי הספר וציוד עזר
 - ◆ הכשרה והדרכה של צוותי הוראה, של סייעות ושל הורים לילדים משולבים
 - ◆ מידת השיתוף והמעורבות של ההורים בתהליך השילוב
 - ◆ שילוב חברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים
 - ◆ קשיים והצלחות בתהליך שילוב הילד.

2.2 שיטות המחקר

נערכו ראיונות עם אנשי מפתח ומקבלי החלטות בתחום ממשרד החינוך ומהעמותות השונות.

לאחר מכן, נבדקו היבטים שונים של תהליך השילוב על-פי שלושה מקורות מידע:

- ◆ מנהלי מתי"אות
- ◆ מנהלי בתי ספר יסודיים בזרם הממלכתי והממלכתי-דתי
- ◆ הורים לילדים משולבים בחינוך היסודי.

המחקר כלל ראיונות עם רוב מנהלי המתי"אות (53 מתוך 67), עם מדגם מייצג של 363 מנהלי בתי ספר ועם 302 הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים שונים. יש לציין כי מדגם ההורים נאסף דרך עמותות וארגוני הורים, ולכן, סביר להניח כי מדובר באוכלוסייה אקטיבית, מודעת לזכויותיה וביקורתית יותר. יחד עם זאת, כפי שנראה בהמשך, אנו מוצאים הלימה בנושאים רבים בין דיווחי ההורים לדיווחי מנהלי בתי הספר.

הממצאים מתייחסים לתקופה שבין שנת 2006 לסוף שנת 2007, ארבע שנים בלבד לאחר תחילת יישום פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד. להלן יוצגו ממצאים מרכזיים של המחקר וכן המלצות להמשך יישום החוק.

3. ממצאים

3.1 בחירת בית הספר

כמחצית ההורים בחרו את בית הספר של ילדם עקב קרבתו הגאוגרפית לביתם וכחמישית בחרו על סמך המוניטין שלו כבית ספר בעל נכונות לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים ובעל ידע בתחום השילוב. רוב ההורים דיווחו שקיבלו את המידע הדרוש להם לשם בחירת בית הספר. אולם, כשליש ציינו שעדיין היה חסר להם מידע לשם בחירת בית הספר, בעיקר, בנוגע למידת הנכונות, הניסיון והידע של בתי ספר בסביבה לקלוט תלמידים עם צרכים מיוחדים. בנוסף, צוין מחסור במידע על היבטים הקשורים לתהליך השילוב בבית הספר, כולל תכניות לימודים ספציפיות וזכויות הילד המשולב.

3.2 ועדות שילוב

על-פי "פרק השילוב", בכל בית ספר צריכה לפעול ועדת שילוב בית-ספרית הקובעת את הזכאות של ילדים עם צרכים מיוחדים לקבל שירותי תמיכה, לאור רמת תפקודם והאבחונים שלהם. רוב-רובם של מנהלי המתי"אות (93%) ושל מנהלי בתי הספר (98%) דיווחו שבבתי הספר אכן פועלות ועדות שילוב באופן סדיר. במקביל, רוב ההורים ציינו שילדיהם עברו ועדות שילוב.

רוב מנהלי בתי הספר (56%) ציינו כי זמן ההמתנה לוועדת שילוב עומד על פחות מחודש. עם זאת, כ-13% ציינו כי מדובר בלמעלה משלושה חודשים. ראוי לציין כי על-מנת להגיע לוועדת שילוב, נדרש אבחון מגורם קביל. אולם, בשל התורים הארוכים לאבחונים, הורים אשר אין ביכולתם לממן אבחון פרטי לילדם, נאלצים להמתין זמן רב יותר.

אף שפרק השילוב מיושם, מנהלי בתי ספר ומנהלי מתי"א דיווחו על ילדים עם צרכים מיוחדים שאינם זוכים למענה הדרוש להם בבית הספר, כיוון שאינם עוברים ועדות שילוב. חמישים ושבעה אחוזים ממנהלי בתי הספר הצביעו על קבוצה גדולה בקרב הילדים עם צרכים מיוחדים שכלל אינם פונים לוועדות שילוב, מרביתם בעלי לקות למידה או לקות למידה המשולבת עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות. לפי הערכת מנהלי בתי הספר, הסיבה לכך היא חשש ההורים מהתיוג או שהלקות אינה חמורה מאוד והילדים ממילא אינם זכאים לשירותים במסגרת פרק השילוב.

בעיה זו הועלתה גם בידי אנשי מפתח במשרד החינוך לפני ביצוע הסקר. לדבריהם, לאחר כניסתו של "פרק השילוב" לתוקף, דווקא בעלי לקויות קלות יחסית "נופלים בין הכיסאות", משום שאינם זכאים ברוב המקרים לתמיכה במסגרת סל השילוב, ועל כן, כלל אינם פונים לוועדות השילוב.

שבעים וחמישה אחוזים ממנהלי בתי הספר וכ-91% ממנהלי המת"אאות ציינו שנציג מתי"א נוכח בוועדות שילוב באופן קבוע או ברוב המקרים. נוכחות של איש מקצוע חיצוני בוועדות אלו הנה חשובה במיוחד. הדבר בא לידי ביטוי בדברי נציגים בכירים של מערכת החינוך. הם גם ציינו כי גורם כזה עשוי לסייע למנוע ניגודי אינטרסים ולתרום למקצועיות הדיונים בוועדה ולטיב ההחלטות בנוגע לילד. עוד הוסיפו כי לאור תרומתם הייחודית של נציגי המת"אאות, חשוב להגדיל ולמסד את היקף מעורבותם בוועדות השילוב.

3.3 יישום תכנית הטיפול האישית

רוב ההורים סברו שהחלטות הוועדה בנוגע לילדם יושמו במלואן, ורק כרבע סברו שהן לא יושמו או יושמו באופן חלקי, בעיקר בתחום שירותי הסייעת. פחות ממחצית ההורים דיווחו שנבנתה לילדם תכנית חינוכית יחידנית בבית הספר.

מנהלי בתי ספר ציינו כי, לעתים, גם כאשר הוועדה מחליטה על זכאות לילד, התמיכה אינה ניתנת במלואה או באופן מידוי.

3.4 מעורבות ההורים בתהליך השילוב

רוב ההורים העידו שהשתתפו, ואף השפיעו, על החלטות ועדת השילוב. עם זאת, כפי שכבר צוין, יש לסייג ממצאים אלה באופנים הפעיל והמעורב יותר של ההורים שגויסו לסקר בעזרת עמותות וארגוני הורים. במקביל, כ-55% ממנהלי בתי ספר ציינו כי הורים משתתפים באופן פעיל בהחלטות הוועדות וכי יש להם השפעה. לעומת זאת, רק 17% ממנהלי המת"אאות ציינו כי הורים משפיעים בפועל על קבלת החלטות בנוגע לילדם בוועדות השילוב.

היבט נוסף של מעורבות ההורים נוגע להשתתפותם בגיבוש תכנית חינוכית יחידנית בעבור ילדם. כשני שלישים ממנהלי המת"אאות וממנהלי בתי הספר ציינו כי הורים כמעט שאינם מעורבים בקביעת תכנית חינוכית יחידנית בעבור ילדם. מרבית ההורים שהיו שותפים לבנייתה הביעו שביעות רצון גבוהה או גבוהה מאוד ממנה. מנהלי בתי הספר ומנהלי המת"אאות הדגישו את הצורך בהגברת מעורבות ההורים בתחום זה.

3.5 הדרכת הורים

נראה שלהורים ניתנת הדרכה מועטה במהלך תהליך השילוב: פחות משליש מההורים ציינו שקיבלו הדרכה או ייעוץ בנושאים הקשורים לשילוב במהלך השתלבות הילד בבית הספר מגורמים מקצועיים במתי"א, בבית הספר או בארגון ההורים שבו הם חברים. גם אלו שקיבלו הדרכה, השתתפו בדרך כלל במפגש אחד בלבד במשך השנה. כרבע מהמרואיינים שקיבלו הדרכה, ציינו כי קיבלו הסבר בנוגע לוועדת השילוב. כשליש ממקבלי ההדרכה ציינו כי הם עדיין זקוקים למידע או הדרכה נוספים לגבי נושאים שונים הקשורים בשילוב.

3.6 הכשרת צוותי הוראה

בנוסף לצורך בהדרכת הורי הילדים, נבדק הצורך בהכשרה של צוותי בתי הספר (מנהלים, מורים וסייעות) בנושאים השונים הקשורים לשילוב. לדעת רוב רובם של מנהלי המת"אאות ומנהלי בתי הספר, המחנכות יודעות תמיד או ברוב המקרים כיצד לנהוג כאשר מתעוררת בעיה הקשורה לילד המשולב. עם זאת, עדיין דווח על הצורך בייעוץ והדרכה למורים המשלבים לגבי לקויות ספציפיות, ובמיוחד, לגבי הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות (לדעת 96% ממנהלי המת"אאות ו-84% ממנהלי בתי הספר) ולגבי לקויות למידה חמורות (לדעת כ-80% ממנהלי בתי הספר).

קיימות תכניות הדרכה שפותחו במת"אאות או במרכזים פדגוגיים אזוריים של משרד החינוך. ההדרכה ניתנת בידי מדריכים המגיעים לבתי הספר מהמת"אאות, בימי עיון או באמצעות חלוקת חוברות מידע. עם זאת, מדיווחם של מנהלי המת"אאות ומנהלי בתי הספר נראה שהמשתתפים העיקריים בהשתלמויות הם מורים לחינוך מיוחד. לדוגמה, רק 26% ממנהלי בתי הספר ציינו שבהשתלמויות משתתפים מורים לחינוך רגיל, אף על פי שהם אלה הנזקקים במיוחד להשתלמויות אלו. הן מנהלי המת"אאות והן מנהלי בתי הספר דיווחו על השתלמויות המיועדות לצוותים רב-מקצועיים בבית הספר, שלעתים משתתפים בהן גם מורים רגילים. עם זאת, חשוב לחזק את נושא ההדרכה, במיוחד עבור הלקויות שלגביהן ציינו המנהלים כי קיים צורך רב בהדרכה.

צורך בהכשרה קיים גם בקרב הסייעות: 65% מבין המנהלים אשר דיווחו כי בבית ספרם מועסקות סייעות ציינו שהסייעות אינן מקבלות כל הכשרה מטעם בית הספר.

בדומה להערכת מנהלי בתי הספר, מרבית ההורים סברו שהמחנכת יודעת להתמודד בהצלחה עם צרכיו המיוחדים של ילדם ועם הבעיות האופייניות לילדים עם הלקות באופן כללי. יחד עם זאת, רובם (כשלושה רבעים מההורים) העריכו את ההכשרה והידע של המחנכת בתחום ההתמודדות עם ילדים עם צרכים מיוחדים כחלקית. ייתכן שרשמית, רמת הידע והכשרה של המחנכת אמנם נמוכה, אולם, באופן יום-יומי היא מצליחה להתמודד עם צרכיו המיוחדים של הילד, בזכות תכונותיה האישיות או ניסיונה הפדגוגי הכללי.

3.7 שירותי תמיכה נלווים

לפי דיווח מנהלי בתי הספר, שירותים כמו פסיכולוג, יועץ חינוכי, הוראה מתקנת וסייעת קיימים במרבית בתי הספר. למעלה ממחצית המנהלים אף ציינו כי בבית ספרם ניתן גם טיפול באמנות. קצת פחות משליש מהמנהלים דיווחו כי קיימים בבית ספרם שירותים פרה-רפואיים, כמו מרפא בעיסוק וקלינאי תקשורת.

הורי הילדים המשולבים התבקשו לציין האם ילדם מקבל שירות זה או אחר, וגם האם התמיכה בכל אחד מהשירותים מספיקה. עוד התבקשו לציין, במקרה שילדם אינו זכאי לשירות כלשהו, האם הוא בכל זאת זקוק לשירות זה. כשני שלישים מההורים ציינו כי התמיכה הכוללת שילדם מקבל בבית הספר, אינה מספיקה. לדוגמה:

- ♦ יותר ממחצית ההורים ציינו שילדם זקוק לעזרה בלימודים בבית הספר, אך אינו מקבל כלל תמיכה מסוג זה;

◆ למעלה ממחצית ההורים שילדם מקבל שירותי עזר בבית הספר דיווחו שהתמיכה הניתנת (למשל הוראה מתקנת, עזרה בלימודים וטיפולים פרה-רפואיים) אינה מספיקה.

ההורים ציינו מספר סיבות לכך שילדם אינו מקבל עזרה בבית הספר. בין השאר:

- ◆ שיעור ניכר בקרב ההורים ציינו העדר תקציב בבית הספר;
- ◆ כחמישית מההורים ציינו מחסומים וקשיים ביורוקרטיים בקבלת השירותים, כמו: בעיות בקבלת שירותי הסייעת והגבלות בסל השילוב של בית הספר.

כתוצאה מכך יותר ממחצית ההורים משתמשים בשירותי תמיכה נוספים מחוץ לבית הספר, כמו טיפולים פרה-רפואיים אחר הצהריים. חלק מהשירותים הללו ממומנים במסגרת חוק ביטוח בריאות ממלכתי וחלקם - באופן פרטי.

אחד השירותים החשובים ביותר מבין שירותי התמיכה הרבים הנו שירותי סייעות. יותר ממחצית ההורים דיווחו שילדיהם מקבלים תמיכת סייעת בעקבות החלטתה של ועדת שילוב, ומרביתם ציינו כי שעות הסייעת ניתנות בהיקף שקבעה הוועדה. שירותי הסייעת ניתנים בעיקר לילדים עם לקויות קשות: אוטיזם או אספרגר, פיגור או תסמונת דאון, לקויות ראייה או נכות פיזית. רוב המרואיינים שדיווחו שילדם יש סייעת מרוצים ממנה במידה רבה, וזאת, על אף שפחות ממחציתם העריכו את הכשרתה כמספקת. חלק מהמשפחות אף דיווחו שהן מספקות לסייעת הכשרה באופן עצמאי, כיוון שהיא לא הוכשרה במידה מספקת על-ידי גורם אחר.

3.8 ציוד עזר והתאמת מבנה בית הספר

נראה כי קיים מחסור בציוד עזר לשילוב ילדים עם צרכים מיוחדים בחלק ניכר מבתי הספר. אחוז גבוה מהנשאלים (45%) בקרב מנהלי המת"איות דיווח שציוד עזר לשילוב קיים רק בחלק קטן מבתי הספר. יש לציין כי ללא ציוד עזר מתאים, לא יתאפשר שילוב מוצלח של ילדים עם צרכים מיוחדים. כמעט כל מנהלי בתי הספר דיווחו על הצורך בציוד, כמו: מחשבים נישאים, ציוד אורקולי, מכשירי תקשורת, כיסאות מיוחדים וספרי ברייל. ממצאים דומים המעידים על המחסור בציוד העזר הנדרש לשילוב נמצאו גם בסקר הורים: כחמישית מההורים ציינו כי ילדם אינו מקבל מבית הספר ציוד עזר לשילוב הנדרש לו.

על-פי דיווחם של למעלה מ-70% ממנהלי בתי הספר, נדרש שינוי אחד לפחות במבנה הפיזי של בית ספרם (כולל הוספת רמפה, מעלית ושירותי נכים) על-מנת לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים. כמו כן, מדיווחי ההורים נראה כי במרבית המקרים שבהם נזקק הילד להתאמה במבנה בית הספר לצורך השילוב, היא אינה קיימת.

3.9 התנגדות לשילוב מצד צוות בית הספר

היבט נוסף שראוי לציין קשור להתנגדות לשילוב מצד צוותי בתי הספר. למעלה ממחצית ההורים ציינו שנתקלו בסירוב מצד בית הספר לשילוב ילדם, ורק לאחר שהפעילו לחץ, הסכים בית הספר לקבלו. אחד הממצאים המעניינים בסקרים בקרב מנהלי בתי הספר ובקרב מנהלי המת"איות נוגע לסוגי הלקויות שלגביהן מתעוררת התנגדות רבה לשילוב מצד מנהלים ומורים. כ-79% ממנהלי המת"איות

דיווחו על התנגדות של מנהלי בתי ספר ושל מורים לשילוב ילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות, ו-45% ממנהלי בתי הספר דיווחו על התנגדות של מורים לכך. לגבי שאר סוגי הלקויות, ציין אחוז קטן בלבד של מרואיינים כי עוררו התנגדות. בנוסף, כ-15% ממנהלי המתי"אות ציינו כי גם אוטיזם, אספרגר, פיגור ותסמונת דאון מעוררים את התנגדותם לשילוב של מנהלי בתי ספר ומורים.

3.10 שילוב חברתי

כמעט כל ההורים דיווחו שלא נתקלו בהתנגדות מצד הורי הילדים האחרים. רוב ההורים העריכו שהמחנכת משתדלת לעזור לילדם להשתלב בכיתה מבחינה חברתית ושבת הספר משתדל לסייע לילד להשתתף באירועים חברתיים מטעם בית הספר.

עם זאת, עדיין דווח על מספר בעיות בשילוב החברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים בבתי הספר. יותר משני שלישים מההורים ציינו שלא התבצעה הכנה מוקדמת של התלמידים המשלבים בכיתה לפני קליטת הילד המשולב, על אף שבספרות מציינים שזהו רכיב משמעותי בשילובם של ילדים עם צרכים מיוחדים.

כמו כן, הממצאים מצביעים על הבדלים במידת השילוב החברתי של ילדים עם סוגי לקויות שונים. מדיווח מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי הספר עולה כי ילדים עם לקויות ראייה ושמיעה וילדים עם נכויות פיזיות משולבים מבחינה חברתית במידה רבה יותר, בהשוואה לילדים עם אוטיזם ואספרגר או פיגור ותסמונת דאון. ממצא זה מצביע על הצורך לבחון דרכים להגברת השילוב החברתי של קבוצת ילדים זו, כגון, באמצעות הכנה מוקדמת של הכיתה המשלבת. כמו כן, מנהלי בתי ספר מדווחים כי תלמידים עם לקויות למידה חמורות משולבים מבחינה חברתית במידה רבה יותר, בהשוואה לילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות.

3.11 הבדלים בהיבטים שונים של שילוב לפי סוג הלקות

כאמור, נמצאו הבדלים משמעותיים בהיבטים שונים של השילוב, לפי סוג הלקות של הילד המשולב: מידת ההדרכה הנחוצה לצוות, מידת ההתנגדות לשילוב מצד המורים והורי הילדים האחרים בכיתה ומידת השילוב החברתי של הילד.

כפי שדווח קודם, לילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות יש קשיים מיוחדים בכיתה, הן מבחינת הקושי של המורים להתמודד עמם והן מבחינת מקומם החברתי בכיתה. ראוי לציין כי 39% ממנהלי בתי הספר ציינו כי בשילובם של ילדים עם הפרעות התנהגותיות מתעוררים הקשיים הרבים ביותר.

לפי דיווח מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי הספר, קבוצת הילדים המשולבים בעלי הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות היא הקבוצה שלגביה קיים הצורך הרב ביותר בהדרכה. למורים אין די ידע וכלים להתמודדות עם ילדים אלו העלולים להפריע להתנהלות הכיתה, בניגוד לילדים עם לקויות אחרות שייתכן כי הם דורשים פחות תשומת לב מצד המורה במהלך השיעור. בנוסף, זוהי הקבוצה שכלפיה קיימת ההתנגדות הרבה ביותר בקרב מורים והורי ילדים משלבים, לפי דיווח מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי הספר.

הממצאים מעידים אפוא שקבוצת הילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות המשולבים בחינוך הרגיל זקוקה לתשומת לב מיוחדת מצד מתכנני תכניות התערבות חינוכיות. עוד עולה מהממצאים הצורך לסייע למורים שבכיתותיהם משולבים ילדים אלו - בהדרכה, בתמיכה ובהגברת היכולת להתמודד עמם ביעילות. הנחיית המורים עשויה לסייע באבחון הילדים עם בעיית קשב וריכוז, ובהמשך, לספק למורים דרכי הוראה חדשות ויעילות יותר להתמודדות עם התופעה. הדבר הוכח במחקר מעקב של התכנית "עידוד"¹.

3.12 השילוב בבית הספר - תרומות וקשיים

בתשובה לשאלה הפתוחה מה מרוויח בית הספר בעקבות השילוב, ציינו מרבית המנהלים תרומות בתחום חברתי, כגון תרומה לאווירה החברתית הכללית של בית הספר (45% מהנשאלים) ותרומה לילדים ללא מוגבלויות, כולל חינוך לקבלת השונה ולסובלנות (46%). שינוי חברתי מסוג זה מהווה אחת השאיפות המרכזיות של האגף לחינוך מיוחד במשרד החינוך.

מעל 82% ממנהלי בתי הספר ציינו תוספת של משאבים כספיים כדבר החשוב ביותר שבית הספר זקוק לו למען הצלחת השילוב.

בין הקשיים הבולטים, דווח על עומס גדול מדי על המורים בכיתה בעקבות השילוב, הפרעה להתנהלות הכיתה, היעדר משאבים כספיים ראויים לשילוב וירידה ברמת הלימודים הכללית בבתי הספר המשלבים.

3.13 הערכה כללית של השילוב

חרף הקשיים שתוארו לעיל, רוב ההורים העריכו את תהליך השילוב של ילדם כמוצלח במידה רבה מאוד או במידה רבה. למעלה ממחציתם ציינו מספר קשיים ובעיות הקיימים בתהליך השילוב. רובם הצביעו על היעדר ההכשרה של צוות בית הספר או בעיות בשילוב החברתי של הילד.

בין ההצעות שהציעו ההורים לשיפור תהליך השילוב בבתי הספר, עלה בשכיחות הגבוהה ביותר נושא ההכשרה המקצועית לצוות בית הספר ולאחריו - מתן יותר שירותי תמיכה, סיוע להשתלבות החברתית של הילד בבית הספר והתאמת המבנה הפיזי של בית הספר לצורכי הילד. חלק מההורים ציינו שבמערכת החינוך אין מספיק מודעות לחשיבות השילוב ושהיא עדיין אינה מותאמת וערוכה לשילוב ילדים עם צרכים מיוחדים. כרבע מהמשיבים ציינו את המחסור במשאבים לקידום ולשיפור תהליך השילוב בבית הספר. מעט פחות מרבע מההורים אמרו שעל-מנת להבטיח את הצלחת השילוב, הם נדרשים להיות מעורבים מאוד בתהליך. כאמור, גם מנהלי מתי"אות וגם מנהלי בתי ספר העלו את מרבית הסוגיות הללו.

¹ שרון, א'; צ'סנר, ס'; אור-נוי, א'; שטרסברג, נ'; וילנסקי, ד'; נאון, ד'. 2008. **תכנית עידוד לטיפול בילדים הסובלים מהפרעות קשב וריכוז (ADHD) בארבעה בתי-ספר בירושלים - תמצית מחקר הערכה**. תמ-26-08. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

3.14 השוואה בין יהודים לערבים ובין מרכז לפריפריה

הן מנהלי מתי"אות והן מנהלי בתי ספר דיווחו על הבדלים בין המגזר היהודי למגזר הערבי, המשתקפים במחסור בשירותי תמיכה, בציוד עזר, בהתאמות פיזיות ובהדרכה ותמיכה למורים ולסייעות. לדוגמה, המרואיינים במגזר הערבי דיווחו על צורך רב יותר בהתאמות פיזיות הנדרשות לשילוב ועל מחסור רב יותר בשירותי תמיכה, בהשוואה למרואיינים מהמגזר היהודי.

בנוסף, המנהלים במגזר הערבי דיווחו על התנגדות רבה יותר לשילוב, בהשוואה למגזר היהודי. נמצא שמנהלי בתי ספר במגזר הערבי נוטים יותר לדווח על השתתפות פסיבית של הורים בוועדות שילוב ועל נכונות פחותה לשילוב בקרב המורים. עם זאת, יותר מנהלים במגזר היהודי דיווחו על השלכות שליליות שונות של השילוב, כמו עומס רב על המורה והפרעה להתנהלות הכיתה, וכן, פגיעה ברמת הלימודים והתנהגות אלימה כתוצאה משילובם של ילדים עם צרכים מיוחדים בבית הספר.

הבדלים נוספים נמצאו גם בין בתי ספר במרכז הארץ לבתי ספר בפריפריה. יותר מנהלי בתי ספר בפריפריה הצביעו על הצורך בציוד עזר נוסף, בהכשרה למורים ובשירותי תמיכה נלווים, לעומת המרכז. כמו כן, יותר מנהלים באזור הפריפריה דיווחו על נכונות מועטה או מועטה ביותר של מורים לשלב, בהשוואה למרכז.

3.15 תיאום ושיתוף פעולה בין הגורמים המשלבים

רובם המכריע של מנהלי בתי הספר הצביעו על שיתוף פעולה בין כל הגורמים המקצועיים המטפלים בילדים (תמיד או ברוב המקרים). לדבריהם, אף קיימת פונקציה של רכז או מתאם שילוב במרבית בתי הספר, המשמש איש הקשר בין בית הספר למתי"א.

עם זאת, לא תמיד ברור מהם תחומי האחריות וחלוקת הסמכויות בין החינוך הרגיל לחינוך המיוחד. כפי שציין אחד הבכירים במערכת החינוך, פעמים רבות, לתפיסת אנשי החינוך הרגיל, הילדים המשולבים מצויים תחת אחריות החינוך המיוחד (המתי"א), ואילו מתי"א מתייחסת אליהם כתלמידים לכל דבר שהאחריות עליהם היא של בית הספר הרגיל. עמדות בקרב אנשי החינוך נובעות לעתים מכך שלמורים אין די ידע בנוגע לאופן הטיפול בילדים משולבים, נושא שבהחלט ניתן להתמודד עמו באמצעות מתן הדרכה והכשרה רבה יותר למורים המשלבים ולמנהלים.

4. מסקנות מרכזיות

יישום פרק השילוב מהווה אתגר מאוד משמעותי למערכת, מאחר שהוא נוגע לכל בתי הספר. על כן, יש לצפות שלצורך יישום מלא שלו יידרש תהליך ממושך. הממצאים המוצגים בדוח הנוכחי מהווים אפוא נדבך חשוב ביישום של פרק השילוב ובסיס משמעותי לחיזוק התהליך.

ממצאי מחקר המעקב מראים כי מתקיימים כל הנהלים והפרוצדורות, כגון ועדות שילוב ובניית תכנית יחידנית. על בסיס ממצאי המחקר ודיונים עם נציגי משרד החינוך עולות כמה מסקנות מרכזיות:

◆ יש לחזק את מעורבות ההורים, במיוחד בבניית תכנית הטיפול ולעודד אותם לקחת חלק פעיל יותר בוועדות השילוב, במיוחד במגזר הערבי.

- ◆ יש צורך לשים דגש על הכשרת המורים המשלבים, לקראת קבלת תלמידים משולבים, וזאת בעיקר לגבי הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות ולקויות למידה.
 - ◆ יש לעודד אווירה משלבת בבית הספר ולפתח מנגנונים וסטנדרטים להטמעת השילוב בתוך בית הספר. שינוי זה דורש תהליך מורכב של שכנוע מורים ומנהלים בחשיבות הנושא והכנת הכיתות המשלבות לקראת קבלת התלמידים המשולבים על מנת לשפר את השילוב החברתי שלהם.
- המחקר סיפק למשרד החינוך משוב חיוני להמשך הפעלה ושיפור של "פרק השילוב". הממצאים הוצגו בפני מנכ"ל משרד החינוך ובכירים במשרד האחראים על השילוב בחינוך המיוחד ובחינוך הרגיל, בפני נציגי השירות הפסיכולוגי החינוכי ובפני נציגים של הפיקוח.
- המחקר מומן בסיוע קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות.

דברי תודה

ברצוננו להודות לכל האנשים שבלעדיהם המחקר הנוכחי לא יכול היה להתבצע.

תודה למשרד החינוך, בכלל, ולמדען הראשי של משרד החינוך, בפרט, על שאישר את המחקר ואת ביצוע הסקרים. כמו כן, אנו מודים לבעלי התפקידים שתרמו מהידע הרב ומניסיונם בשטח וסייעו בכך בבניית הסקרים, בגיוס המשתתפים לסקרים ובהעברת משוב על הממצאים המובאים בו.

תודה לנציגי העמותות והארגונים שסייעו לצוות המחקר ביצירת קשר ובגיוס משתתפים לסקר בקרב הורים לילדים עם צרכים מיוחדים: ארגון "בזכות", "אופק לילדינו", עמותת אל"ט - אגודה לאומית לילדים אוטיסטים, עמותת ית"ד, עמותת אפ"י, אילן - איגוד ישראלי לילדים נפגעים, שמ"ע - מרכז לחינוך ושיקום ילדים ונוער לקוי שמיעה, א. ו.י. ישראל, יד על הלב - הורים דתיים לילדים עם תסמונת דאון, עמותה לתמיכה בילד הנכה במגזר הדרוזי, ביחד - ילדים ומבוגרים עם הפרעות קשב וריכוז, אלמאנארה - אגודת עיוורים בנצרת.

תודה מיוחדת לכל המרואיינים - מנהלי המתי"אות, מנהלי בתי הספר וההורים - על נכונותם לשתף אותנו בניסיונם ובידע הרב שלהם בשילוב למען קידום הנושא בעבור כל הילדים עם צרכים מיוחדים, משולבים וכאלה שטרם שולבו.

תודה לנציגי משרד החינוך, המתי"אות והעמותות שהשתתפו במחקר המקדים ותרמו מידיעותיהם ומניסיונם לבניית מערך המחקר.

תודתנו למראיינים ולרכזות המחקר חני פרומן וברכי בן-סימון, שתרמו רבות לגיוס המשתתפים בשלושת הסקרים, באיסוף הנתונים ובעיבודם. תודה לעמיתנו אסף שרון על עזרתו בעיבוד הנתונים.

תוכן עניינים

1 1. מבוא
1 2. רקע
1 2.1 חוק חינוך מיוחד
2 2.2 תכנית האב ליישום חוק החינוך המיוחד
3 2.3 הכנסת פרק השילוב (תיקון מס' 7) לחוק חינוך מיוחד (2002)
5 2.4 יישום פרק השילוב
5 2.5 שירותי תמיכה נלווים במסגרת "סל השילוב"
5 2.6 בעיות הנובעות מהמחסור בתקציב
6 2.7 הבדלים בין המגזרים
6 3. מטרות המחקר
7 4. מערך המחקר
7 4.1 מחקר מקדים
7 4.2 סקר מנהלי מתי"אות
8 4.3 סקר מנהלי בתי ספר יסודיים במגזר הממלכתי והממלכתי-דתי
8 4.4 סקר הורים לילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בבתי ספר יסודיים רגילים
11 5. ממצאים
11 5.1 מאפייני הילדים המשולבים
12 5.2 היבטים פרוצדוראליים של יישום פרק השילוב
14 5.3 מעורבות ההורים בתהליך השילוב
15 5.4 הדרכה והכנה לתהליך השילוב
17 5.5 תמיכות הניתנות לילדים משולבים
19 5.6 התנגדות מורים והורים לשילוב
21 5.7 הערכת התרומות, הקשיים וההשלכות של השילוב
23 5.8 ציוד ושינויים במבנה הפיזי הנדרשים לצורך השילוב
24 5.9 המשאבים הנדרשים לבית הספר לצורך הצלחת השילוב
25 5.10 שילוב חברתי של ילדים עם מוגבלויות בבתי הספר
26 5.11 מידת ההצלחה של השילוב
28 5.12 הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה והבדלים בין אזורים
34 רשימת מקורות
36 נספחים
36 נספח א : עמותות וארגונים שעמם נוצר קשר לצורך גיוס הורים למחקר שילוב
37 נספח ב : הערכות ההורים בנושאים שונים – לוחות

רשימת לוחות

פרק 4: מערך המחקר

- 9 לוח 1 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הורי הילדים שרואיינו בסקר
- 10 לוח 2 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בבתי ספר יסודיים, שהוריהם רואיינו בסקר

פרק 5.1: מאפייני הילדים המשולבים

- 11 לוח 3 : בתי ספר שבהם קיים שילוב יחידני וילדים בשילוב היחידני בבתי הספר היסודיים שנכללו בסקר מנהלי בתי ספר, לפי סוג לקות עיקרית

פרק 5.2: היבטים פרוצדוריאליים של יישום פרק השילוב

- 12 לוח 4 : הרכב ועדת השילוב, לפי דיווחם של מנהלי בתי ספר שנכללו בסקר

פרק 5.5: תמיכות הניתנות לילדים משולבים

- 18 לוח 5 : הימצאות שירותים נלווים וחדרי טיפולים מתאימים בבתי ספר, לפי דיווח מנהלי בתי הספר

פרק 5.7: הערכת התרומות, הקשיים וההשלכות של השילוב

- 22 לוח 6 : התרומות לבית הספר, הקשיים וההשלכות השליליות בעקבות שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר

פרק 5.8: ציוד ושינויים במבנה הפיזי הנדרשים לצורך השילוב

- 23 לוח 7 : דיווח על ציוד עזר הנדרש לבתי הספר לשם שילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר

- 23 לוח 8 : שינויים במבנה הפיזי של בתי הספר הנדרשים לשם שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר

פרק 5.9: המשאבים הנדרשים לבית הספר לצורך הצלחת השילוב

- 24 לוח 9 : המשאבים הנדרשים לבתי הספר להצלחת השילוב, לפי הערכת מנהלי בתי הספר ...

פרק 5.11: המשאבים הנדרשים לבית הספר לצורך הצלחת השילוב

- 26 לוח 10 : הורים שהעריכו את תהליך השילוב כמוצלח במידה רבה או רבה מאוד, לפי סוג הלקות של הילד

- 27 לוח 11 : סוגי לקויות שלגביהן ציינו מנהלי בתי הספר כי השילוב בבית הספר מוצלח יותר

פרק 5.12: הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה והבדלים בין אזורים

- 28 לוח 12 : מחסור בציוד עזר הנדרש לבית הספר לשם שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים להערכת מנהלי בתי הספר, לפי מגזר

- 29 לוח 13 : קיומם של שירות וחדר טיפולים מתאים בעבורו בבתי הספר לפי דיווח מנהלי בתי הספר, לפי קבוצת אוכלוסייה

- 30 לוח 14 : התרומה והקשיים הנגרמים לבית הספר משילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים
להערכת מנהלי בתי הספר, לפי מגזר
- 32 לוח 15 : מנהלי בתי הספר שהצביעו על מחסור בציוד עזר הנדרש לבית הספר לשם
שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, במרכז ובפריפריה
- 32 לוח 16 : העדר שירות וחדר טיפולים מתאים בעבורו בבית הספר במרכז ובפריפריה,
לפי דיווח מנהלי בתי הספר
- 33 לוח 17 : המשאבים הנדרשים לבתי הספר להצלחת השילוב, לפי הערכת מנהלי בתי ספר
במרכז ובפריפריה
- 33 לוח 18 : הגורמים המשפיעים על שיעור התלמידים המשולבים בבית הספר,
לפי דיווח מנהלי בתי הספר

לוחות בנוספים

- 37 לוח ב-1 : הנושאים שלגביהם התקבל או היה חסר מידע לפני בחירת בית הספר,
לפי הערכת ההורים
- 37 לוח ב-2 : התפלגות מקבלי הסייעת לפי סוג הלקות (לפי הערכת הורים) וחלקם היחסי
מתוך סה"כ הילדים עם הלקות
- 37 לוח ב-3 : סוגי ידע ו/או הכשרה החסרים במיוחד לסייעת, לפי הערכת ההורים
- 38 לוח ב-4 : בעיות וקשיים עיקריים בקבלת שירותי תמיכה נלווים, לפי הערכת ההורים
- 38 לוח ב-5 : הצעות לשיפור תהליך השילוב בבתי הספר, לפי הערכת ההורים*
- 39 לוח ב-6 : הסיבות העיקריות להצלחה או אי-הצלחה של שילוב הילד, לפי הערכת ההורים .
- 39 לוח ב-7 : בעיות וקשיים עיקריים במהלך שילוב הילדים, לפי הערכת ההורים

רשימת תרשימים

- 13 תרשים 1 : התפלגות הגורמים המפנים לוועדות שילוב, לפי סוג לקות, על-פי סקר
מנהלי בתי ספר
- 16 תרשים 2 : מנהלי המת"אאות שראו צורך בייעוץ והדרכה למורים המשלבים, לפי סוג לקות
- 20 תרשים 3 : התנגדות של מורים לשילוב לפי סוג לקות, על-פי הערכת מנהלי בתי הספר
- 21 תרשים 4 : הערכת ההתנגדות לשילוב מצד הורי הילדים האחרים בכיתה, לפי סוג לקות,
על-פי סקר מנהלי בתי הספר
- 25 תרשים 5 : מנהלים שהעריכו את מידת השילוב החברתי במידה רבה, לפי סוג הלקות
- 27 תרשים 6 : סוגי לקויות שלגביהן ציינו מנהלי בתי הספר כי הן הקשות ביותר לשילוב

1. מבוא

בשנים האחרונות הולכת וגוברת התעניינות הציבורית בשילובם של ילדים עם צרכים מיוחדים במערכת החינוך הרגילה. התעניינות זו באה לידי ביטוי במדיניות משרד החינוך, במעורבות גוברת של ארגונים ועמותות בתחום, בדיונים בוועדות הכנסת, במישור המשפטי-תחקיתי, בעתירות שהוגשו בנושא לבתי משפט ובהקמתה של ועדה ציבורית לבחינת מדיניות הטיפול בתלמידים בעלי צרכים מיוחדים בראשות השופטת בדימוס דליה דורנר. התעניינות ציבורית זו מתבטאת גם בכתבות הרבות בנושא זה המתפרסמות חדשות לבקרים באמצעי התקשורת השונים, ונותנות במה לנושאים שונים הקשורים לילדים עם צרכים מיוחדים, ולאילו מביניהם המשולבים בחינוך הרגיל.

בשנת 2002 התקבל בכנסת תיקון מס' 7 לחוק חינוך מיוחד, המכונה פרק השילוב. פרק זה עיגן בחוק את זכויותיהם של תלמידים המשולבים בחינוך הרגיל. בעקבות יישום החוק על-ידי משרד החינוך, חל גידול במספר התלמידים המשולבים בחינוך הרגיל, במיוחד בעלי הלכויות המורכבות.

מטרת המחקר הייתה לבחון היבטים ביישום פרק השילוב מנקודת ראותם של מנהלי מתי"אות, של מנהלי בתי ספר יסודיים ושל הורים לילדים המשולבים בחינוך הרגיל.

הדוח סוקר את תהליך יישום החוק על מרכיביו השונים, את מעורבות ההורים בתהליך ואת מידת המוכנות של ההורים והמורים לשילוב. נבחנת היערכות בתי הספר לשילוב, המידה שיש להם צורך בצידוד ובהתאמות פיזיות והמשאבים הנדרשים להם לצורך הצלחת השילוב. כמו כן נסקרים ההבדלים בין קבוצות אוכלוסייה ואזורים.

2. רקע

2.1 חוק חינוך מיוחד

חוק חינוך מיוחד נחקק ב-1988 במטרה להגן ולתת תוקף חוקי לזכויות התלמיד עם צרכים מיוחדים במערכת החינוך. החוק (תשמ"ח-1988) קבע כי כל הילדים בני 3-21, בעלי מוגבלות גופנית, שכלית, נפשית או התנהגותית, זכאים לקבלת חינוך מיוחד. החינוך המיוחד ניתן בחינם, באזור מגוריו של התלמיד או קרוב ככל האפשר לביתו. בסעיף 7 לחוק נאמר: "בבואה לקבוע השמתו של ילד עם מוגבלות, תעניק ועדת ההשמה זכות קדימה להשמתו במוסד חינוך מוכר, שאינו מוסד לחינוך מיוחד... החליטה ועדת ההשמה על השמתו של ילד עם מוגבלות במוסד כאמור, תמליץ הוועדה על טיפולים או שיעורים מיוחדים, שיינתנו לו באותו מוסד." ילד בעל מוגבלות מוגדר בחוק כ"אדם שמחמת התפתחות לקויה של כושרו הגופני, השכלי, הנפשי או ההתנהגותי מוגבלת יכולתו להתנהגות מסתגלת, והוא נזקק לחינוך מיוחד."

חוק חינוך מיוחד הביא לארבעה שינויים עיקריים:

1. הרחבת זכויות הילדים משירותי לימוד לשירותי תמיכה נלווים: "שירותי טיפול שיטתיים הניתנים לפי חוק זה לילד עם מוגבלות, לרבות טיפולי פיזיותרפיה, ריפוי בדיבור, ריפוי בעיסוק

וטיפולים בתחומי מקצועות נוספים שייקבעו ולרבות שירותים נלווים, הכל לפי צרכיו של הילד עם המוגבלות.".

2. הרחבת הטיפול והמחויבות של מערכת החינוך כלפי ילדים אלו מגיל שלוש ועד גיל 21.

3. שילוב חינוכי ככל האפשר: מתן זכות קדימה והעדפה מראש של מערכת חינוכית רגילה על-פני חינוך מיוחד ומתן שירותי חינוך מיוחד וטיפולים במסגרת הרגילה.

4. הרחבת השתתפות ההורים בקבלת החלטות לגבי ילדיהם, כולל השתתפותם בוועדות ההשמה וחשיפת מסמכים בפני ההורים.

למשרד החינוך יש שלוש מסגרות שונות להשתלבותם של ילדים בעלי צרכים מיוחדים במערכת החינוך: בית ספר לחינוך מיוחד, כיתת חינוך מיוחד בבית ספר רגיל וכיתה רגילה בבית ספר רגיל. שילוב התלמיד בעל הצרכים המיוחדים בכיתה רגילה אמור להתבצע הן בפן החברתי והן בפן החינוכי.

על-פי החוק, ועדת ההשמה היישובית היא הקובעת את זכאותם של התלמידים לחינוך מיוחד ואת המסגרת המתאימה בעבורם. להוריו של הילד נקבעה הזכות להשתתף בדיוני הוועדה. כמו כן, להורים שמורה הזכות לערער על החלטות הוועדה לוועדת ערר מחוזית, תוך 21 יום מיום קבלת ההחלטה. לאחר שוועדת ההשמה קובעת את המסגרת המתאימה לילד, רשות החינוך המקומית, בתיאום עם המפקח על החינוך המיוחד, אחראית ליישום ההחלטה ולשיבוץ הילד בבית ספר מתאים.

חוק החינוך המיוחד מ-1988 מתייחס לשילוב ילדים עם צרכים מיוחדים במסגרות חינוך רגילות. בין היתר החוק מתייחס לוועדת ההשמה, הוועדה שמחליטה על הזכות של התלמיד לחינוך מיוחד וקובעת את מסגרת ההשמה. לפי החוק, הוועדה אמורה לתת עדיפות לשילוב תלמידים עם צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל; מלבד זאת, הוועדה יכולה להמליץ על טיפולים ושיעורי עזר נלווים.

עם זאת, מאז שחוק חוק החינוך המיוחד, על-פי פרשנות משרד החינוך, רק תלמיד הלומד במוסד לחינוך מיוחד זכאי לקבלת סל שירותים מכוח החוק. בנוסח ובפרשנות החוק הייתה סתירה לפיה זכויות הילדים נקבעו לפי המסגרת, ולא לפי יכולותיו של הילד. לכן, עם המעבר לחינוך הרגיל, צומצמה באופן משמעותי זכאותו של התלמיד בעל הצרכים המיוחדים למשאבים של החינוך המיוחד (ועדת מרגלית, 2000).

2.2 תכנית האב ליישום חוק החינוך המיוחד

מלבד הקביעה בחוק כי על ועדת ההשמה לתת עדיפות להפניית התלמיד לבית ספר רגיל, לא הייתה בחוק החינוך המיוחד (1988) התייחסות מיוחדת לילדים בעלי צרכים מיוחדים המשולבים במסגרות הרגילות. השינוי המשמעותי ביותר בהתרחבות מערכת החינוך המיוחד היה תחילת יישומו של עיקרון השילוב במסגרת תכנית האב ליישום החוק שהוכנה בשנת 1994. תכנית האב קבעה מספר "סלי שירותים", וביניהם "סל שילוב" המיועד לתלמידים עם צרכים מיוחדים במסגרות החינוך הרגיל. בסל השילוב נכללו, בין השאר: מורה לחינוך מיוחד, הוראה מתקנת, שיעורי עזר, טיפולים פרה-רפואיים, טיפולים באומנויות, שירותים פסיכולוגיים וחינוכיים ועוד. בעקבות יישומה של תכנית האב חלו מספר שינויים, ובעיקר:

◆ שילובם של ילדים בעלי לקויות שונות, בעיקר לקויות למידה חמורות, בכיתות רגילות, תוך תגבור באמצעות הוראה טיפולית והוראה משלבת

◆ מעבר של תלמידים בעלי לקויות למידה חמורות מבתי ספר מיוחדים נפרדים לכיתות לחינוך מיוחד בבתי ספר רגילים.

בנוסף, במטרה לתמוך מבחינה ארגונית במתכונת השילוב, הוקמו מרכזי תמיכה יישוביים/אזוריים (מתי"א). על מסגרת זו הוטלה האחריות על אספקת שירותים לתלמידים המשולבים במוסדות חינוך רגילים, והיא אמורה לתרום לניתוק התלות הקיימת בין מסגרת הלימודים של התלמיד לבין סל השירותים הניתן לו (ברנדס ונשר, 1996). הקמת סניפי מתי"א הובילה למעבר משירותים בית-ספריים הקשורים למסגרות ולוועדות השמה אל סל שירותים הניתן לילד ממרכז שירותים יישובי-אזורי.

בעקבות תכנית האב, בשנים 1999-1990 גדל מספר התלמידים המוגדרים כ"משולבים" מ-17,000 ל-70,000. כמו כן, הצטמצם מספר הילדים במסגרות המיוחדות מ-35,000 תלמידים בשנת 1990 ל-32,000 בשנת 2001 (בלאס ולאור, 2002). עם זאת, במגזרים הערבי, הדרוזי, הבדווי והחרדי, הנתונים היו פחות מעודדים (אבישר, 1999; בלס ולאור, 2002).

2.3 הכנסת "פרק השילוב" (תיקון מס' 7) לחוק חינוך מיוחד (2002)

גם לאחר יישומה של תכנית האב, בהיעדר הסדר תקציבי נאות, השילוב לא יושם הלכה למעשה בהיקף ובקצב הראויים לו. כפי שצינו בלס ולאור (2002), חרף ההקצאה הרבה יותר של תקציבים לשילוב, אופן ההקצאה לא יכול היה להבטיח שילדים בעלי צרכים מיוחדים ימשיכו ליהנות ממשאבי החינוך המיוחד. בעקבות זאת, המליצה ועדת מרגלית (אוגוסט 2001) שכל ילד בעל צרכים מיוחדים יוכל לזכות במשאבי החינוך המיוחד, ללא תלות במסגרת שבה הוא לומד (חינוך מיוחד או רגיל). בתי הספר יקבלו תוספת משאבים בהתאם לצורכי הילדים המאותרים. כמו כן, יופעלו שיטות נוספות לתגבור, כמו הקמת מרכזי למידה בבתי הספר. הענקת חופש לבית הספר החופש להחליט על דרכי השימוש במשאבים העומדים לרשותו, אפשר לילדים שאינם ילדי החינוך המיוחד לקבל תקציבים אלו, ואילו ילדי החינוך המיוחד לא זכו ליהנות מהם. ועדת מרגלית המליצה להימנע מזיהוי-יתר של אוכלוסיות מתקשות שאינן שייכות לחינוך המיוחד וממתן משאבי חינוך מיוחד לתלמידים שאינם זקוקים להם (בלס ולאור, 2002).

משרד החינוך הקים ועדות משרדיות ליישום המלצותיה של ועדת מרגלית. ועדות אלו הגישו בפברואר 2001 את המלצותיהן. מן המלצות עלו צרכים:

- ◆ תגבור מערכת החינוך הרגיל בשעות שילוב ובכוח אדם מיומן מתחום החינוך המיוחד;
- ◆ פיתוח תרבות בית-ספרית שבה יובאו בחשבון הצרכים החברתיים, הפיזיים והלימודיים של תלמידים בעלי צרכים מיוחדים;
- ◆ תגמול מורים המשלבים בכיתתם תלמידים אלה ושיבוצם בכיתה קטנה יותר.

הוחלט לשים בראש סדר העדיפויות את נושא השילוב, ולהקצות משאבים לתלמידי בתי ספר תיכוניים ולתלמידים בחינוך הקדם-יסודי, שעד כה לא נכללו בתכנית השילוב. כמו כן, המליצו הוועדות לתת עדיפות גבוהה להגדלת המשאבים המוקצים למסגרות החינוך במגזרים הערבי, הדרוזי, הבדווי

והחרדי. לגבי כל התלמידים המשולבים בחינוך הרגיל, צוין כי הם מקבלים משאבי תמיכה מועטים, אך מפאת מגבלות תקציב, לא ניתן להגדיל משאבים אלו במידה ניכרת.

בבדיקה שערך משרד מבקר המדינה נמצא כי עד ינואר 2002 לא יוּשמו מרבית המלצות הוועדות. כמצוין בדוח, כמות המשאבים המופנים לתלמיד בעל צרכים מיוחדים המשולב במערכת החינוך הרגילה הרבה יותר קטנה מזו שהיה זכאי לה אילו למד במסגרת של חינוך מיוחד (מבקר המדינה, 2001). על-פי הדוח, נתוני משרד החינוך מראים כי, למעשה, רובו המכריע של תקציב החינוך המיוחד הופנה למסגרות החינוך המיוחד, ורק חלק קטן ממנו הועבר למטרות שילוב.

במקביל לדיונים בוועדות השונות ולדוח מבקר המדינה אשר הצביעו על הנימוקים השונים לתיקון חוק חינוך מיוחד (1988), הגישו ארגונים חברתיים ועמותות הורים מספר עתירות לבית המשפט ובכך גם העלו את נושא השילוב לשיח הציבורי. בעתירה לבג"ץ, שהגישו עמותת "יתד" (עמותת הורים לילדי תסמונת דאון) ונציגי משפחות נגד משרד החינוך ושר החינוך, טענו העותרים כי שיעור הילדים בעלי תסמונת דאון הלומדים בחינוך הרגיל עומד על כ-8% בלבד, וכי היתר לומדים בחינוך המיוחד. הסיבה לכך היא שהנטל הכספי של השילוב מוטל על ההורים, ושהורים חסרי אמצעים מעבירים את ילדיהם למסגרות החינוך המיוחד. העותרים ביקשו מבית המשפט להורות למשרד החינוך להסביר מדוע לא יזכו ילדים בעלי תסמונת דאון לחינוך מיוחד כהגדרתו בחוק חינוך מיוחד, גם כאשר הם משולבים במוסדות חינוך רגילים. בפסק הדין, קיבלו השופטים את עמדת העותרים. השופטת דליה דורנר קבעה כי בעתיד, החל משנת התקציב הבאה, על משרד החינוך מוטלת החובה להקצות את התקציב כך "שיממש בדרך שוויונית את הזכות לחינוך של ילדים בעלי צרכים מיוחדים, בין באמצעות הקצאת סכום אחד בעבור הוצאות החינוך שלהם, שיתחלק בהמשך באופן שוויוני, ובין באמצעות הקצאה נפרדת... של סכומים בעבור חינוך של ילדים כאלה במוסדות לחינוך מיוחד ובבתי ספר רגילים" (בג"צ 2599/00 ית"ד נ' משרד החינוך, פ"ד נו (5) 834). משמעות הפסיקה הייתה כי חובת המימון מוטלת על המדינה גם בסיוע הדרוש לילד בעל צרכים מיוחדים המשולב במוסד חינוכי רגיל.

כל אלו השפיעו על ניסוח התיקון לחוק חינוך מיוחד. לאחר שנתיים של דיונים ומשא ומתן, התקבל תיקון חוק חינוך מיוחד בקריאה שלישית במליאת הכנסת (13 בנובמבר 2002). החידוש העיקרי שבתיקון מספר 7 של חוק חינוך מיוחד (להלן פרק השילוב) היה בחיוב המדינה לממן את שירותי התמיכה הנלווים שלהם נזקק הילד המשולב במסגרות חינוך רגילות: "תלמיד משולב זכאי, במסגרת לימודיו במוסד חינוך רגיל, לתוספת של הוראה ולימוד וכן לשירותים מיוחדים לפי הוראות פרק זה". שירותי התמיכה כוללים שירותי סיוע, שירותים פסיכולוגיים ופרה-רפואיים ועזרים מסייעים שונים. בנוסף לכך, פרק השילוב קובע ומפרט את הרכבה של ועדת השילוב, שתפקידה לקבוע את הזכאות של תלמיד בעל צרכים מיוחדים במוסד חינוך רגיל. בוועדה זו ישתתפו: מנהל בית הספר, מחנך הכיתה של התלמיד, עובד הוראה מתחום החינוך המיוחד ופסיכולוג חינוכי או יועץ חינוכי. ההחלטה על הזכאות לכל ילד תתקבל ברמת בית הספר על-פי המלצת ועדת השילוב, בשיתוף הורי הילד. מעורבות ושותפות של ההורים בקבלת ההחלטה בוועדת השילוב, יחד עם זכות ערר, קיבלה מעתה עיגון בחקיקה. הוועדה רשאית גם להזמין את התלמיד בעצמו לדיוניה. התיקון לחוק קובע גם שבראשית כל שנת לימודים תיקבע במוסדות החינוך הרגיל תכנית חינוכית יחידנית לכל תלמיד משולב הלומד באותו מוסד, תוך התחשבות בהחלטות ועדת השילוב. לפני קביעת התכנית, יוזמנו הוריו של התלמיד המשולב להשמיע

את דבריהם. בסוף שנת הלימודים יקבלו הורי התלמיד הערכה בכתב על מידת התקדמותו בתחומים שונים, בהתייחס לתכנית החינוכית היחידנית.

2.4 יישום פרק השילוב

מאז חקיקת התיקון לחוק, על-אף המאמצים הרבים והלחץ הציבורי מצד הארגונים החברתיים השונים, שילובם של תלמידים בעלי צרכים מיוחדים בישראל נתקל בקשיים רבים. שלוש עתירות הוגשו במקביל לבג"ץ על-ידי קבוצות הורים יחד עם עמותות ית"ד ו"בזכות" בדבר אי-קיום החוק והעדר הקצאת משאבים מתאימים לצורכי הילדים המשולבים. בשלוש העתירות פסק בית המשפט לטובת העותרים, בנוגע לרוב דרישותיהם. יחד עם זאת, בשנים הראשונות מאז הפעלת החוק נכנסו שינויים משמעותיים למערכת שתרמו להתקדמות ביישום החוק.

בשנים הראשונות לאחר החקיקה, בעקבות קבלת תוספת תקציבית, החליט משרד החינוך להרחיב את יישום פרק השילוב לחוק לשנת תשס"ה בסעיפים האלה: כיסוי גילאי גן חובה בחינוך מוכר שאינו רשמי; כיסוי גילאי 3-4 ביישום החוק למגזרים רשמי ומוכר-שאינו-רשמי; כיסוי חינוך יסודי במסגרות חינוך מוכר-שאינו-רשמי; ותוספות של כשלושים משרות לפסיכולוגים, 370 משרות לסייעות ותוספת לעזרים מסייעים.

בנוסף, הוחלט על הקצאת משאבים נוספים בשנת הלימודים תשס"ו, אשר לפי התכנית ישמשו בין היתר להשלמת הפער בין החינוך המוכר-שאינו-רשמי לחינוך הרשמי, לכיסוי אוכלוסיית חטיבת הביניים בחינוך המוכר-שאינו-רשמי והחלת תקצוב דיפרנציאלי לאוכלוסיות מורכבות (כגון: תלמידים עם שיתוק מוחין, תלמידים עם אוטיזם/PDD, תלמידים עם פיגור בינוני ותלמידים לקויי ראייה ולקויי שמיעה). בנוסף, ביוני 2003 נקבע אופן הקצאת שעות השילוב במסגרות החינוך הרשמיות.

2.5 שירותי תמיכה נלווים במסגרת "סל השילוב"

ב"סל השילוב" נכללו שירותי התמיכה האלה: מורים להוראה מתקנת, מטפלים ביצירה ובהבעה, עובדים פרה-רפואיים (קלינאי תקשורת, ריפוי בעיסוק, פיזיותרפיה), מאבחנים דיסקטיים, מורים מומחים לעיוורים/כבדי ראייה ולחירשים/כבדי שמיעה ומורים מומחים לבעיות התנהגות. שלא כבעבר, הזכאות לשירותי הסיוע (כולל שירותי סייעות) אינה נקבעת על-ידי ועדה חיצונית, אלא על-ידי ועדת השילוב הבית-ספרית (משנת הלימודים תשס"ה ואילך). היקף הזכאות של הילד לשירותי הסיוע ייקבע על-ידי ועדת השילוב, בהתאם לשלוש רמות תפקוד בסיסיות.

2.6 בעיות הנובעות מהמחסור בתקציב

מספר התלמידים המשולבים גדל באופן הדרגתי מאז הכנסת פרק השילוב לחוק חינוך מיוחד. עם זאת, לדעת הורי הילדים עם צרכים מיוחדים ונציגי ארגונים חברתיים, רבים מהילדים שהיו יכולים ליהנות ולזכות משילובם בחינוך הרגיל, נותרו במסגרת החינוך המיוחד. במערכת החינוך לומדים כיום כ-130,000 תלמידים עם מוגבלויות (קשתי, 2007א', ב'; 2008). מתוכם, כ-72,000 - 6.5% מכלל תלמידי מערכת החינוך - משולבים בכיתות הרגילות (המועצה הלאומית לשלום הילד, 2007). כ-22,000 תלמידים נוספים לומדים בבתי ספר רגילים, בכיתות לחינוך מיוחד. כלומר, רוב התלמידים עם הצרכים המיוחדים זכאי חינוך מיוחד לומדים במוסדות לחינוך רגיל.

המחסור בתקציבים המועברים לצורכי שילוב, פוגע בראש ובראשונה בזכות בסיסית של כל ילד וילד לשוויון בחינוך. כתוצאה מהקצאה בלתי-מספקת של שעות התמיכה במסגרת סל השילוב המיועד לתלמידים המשולבים, נדרשים ההורים, להשלים את החסר מכספם, על-מנת לשלב בצורה מוצלחת את ילדיהם. אוכלוסיות מסוימות נפגעות יותר מהמחסור הקיים בשירותים. בעלי המוגבלויות הקשות והמורכבות יותר, כגון תסמונת דאון ופיגור, אוטיזם ונכות פיזית, זוכים להרבה פחות שעות סיוע, ובכלל זה, סייעת אישית ושירותי תמיכה, בהשוואה לילדים בעלי לקויות דומות באותה רמת תפקוד הלומדים במסגרת החינוך המיוחד. לעתים קרובות, מחסור במשאבים בא לידי ביטוי בקיצוץ שעות סייעת אישית המוקצבות לילדים עם מוגבלויות קשות (כהן, 2007; בן-צור, 2008).

אוכלוסייה נוספת שנפגעת היום עקב המחסור בתקציבי שילוב, הנה לקויי הלמידה המהווים כ-60% מכלל התלמידים המשולבים כיום בישראל (מליחי, 2007). בהתאם לחקיקה, תלמיד בעל לקות למידה לא יקבל סיוע מוועדת השילוב הבית-ספרית בהיעדר אבחון מוכר ורשמי. המצב כיום הוא כי האגף ללקויי למידה במשרד החינוך מממן כ-1,500 אבחונים בשנה, אולם, ילדים רבים אינם עוברים אבחון עקב העלויות הגבוהות (זליקוביץ, 2005).

2.7 הבדלים בין המגזרים

אי-השוויון בסיכוי לשילוב בא לידי ביטוי גם במספר התלמידים המשולבים הנמוך יחסית בקרב האוכלוסייה הערבית, הבדווית והחרדית (בחינוך המוכר שאיננו רשמי), אי-שוויון שעליו הצביעה ועדת מרגלית כבר בשנת 2001. יכולים להיות לכך מספר גורמים, ביניהם: היעדר תקציב הולם, שבא לידי ביטוי במחסור במסגרות מתאימות ובכוח-אדם מוכשר, חוסר מודעות לזכויות הילדים עם לקויות בקרב אוכלוסיות אלה והימנעות מאבחון הילד בגלל החשש מתיוג שלילי (סטיגמה). לפי הנתונים של הרשות הארצית למדידה ולהערכה בחינוך (תשס"ו), שיעור הזכאים לסל שילוב גדול יותר במגזר היהודי (7.1%) מהשיעור במגזר הלא-יהודי (5.2%). בקרב המגזר החרדי קיימת בעיה נוספת המקשה על תהליך השילוב: מתי"אות אינם פעילים ישירות במסגרת החינוך המוכר-שאיננו-רשמי (מינץ, 2007); אם כי קיים ביניהם קשר של פיקוח, הדרכה והכוונה של אנשי ההוראה המועסקים בהן.

3. מטרות המחקר

לאור סקירת המצב המתוארת לעיל, המחקר המתואר בדוח זה נועד לבחון את יישום פרק השילוב במערכת החינוך היסודית, ובכך, לסייע למשרד החינוך לזהות את הבעיות העיקריות המתעוררות ביישום החוק, יחד עם הפתרונות האפשריים להתגברות על עליהן.

מטרת המחקר הייתה אפוא לבחון היבטים ביישום פרק השילוב מנקודת ראותם של מנהלי מתי"אות, של מנהלי בתי ספר יסודיים ושל הורים לילדים המשולבים בחינוך הרגיל. המחקר נועד לספק תמונת מצב עדכנית על סוגיות מהותיות בתחום השילוב: יישום היבטים פרוצדוראליים של פרק השילוב, מעורבות הורים בתהליך השילוב בבית הספר, הדרכה והכנה של צוות בית הספר והילדים המשולבים לתהליך השילוב ותמיכה בילדים המשולבים. המחקר גם בחן האם קיימים הבדלים בין אוכלוסיות (יהודים לעומת ערבים) ובין אזורים (פריפריה לעומת מרכז הארץ), ובאיזו מידה.

4. מערך המחקר

המחקר הנוכחי הושתת על שלושה מקורות מידע: מנהלי מתי"אות, מנהלי בתי ספר יסודיים והורים לילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בחינוך היסודי.

4.1 מחקר מקדים

במטרה לבנות את שאלוני המחקר ולכלול בהם את הסוגיות הרלוונטיות לנושא, רואיינו תחילה בראיונות פנים-אל-פנים 31 בעלי תפקידים: מנהלים ומפקחים על סניפי מתי"א השונים בארץ; מדריכי מתי"א; רכזי שילוב ואחראי שילוב בבתי ספר; נציגים של ארגונים המייצגים אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים; בעלי תפקידים במשרד החינוך (משנה למנכ"ל מנח"י, מפקחת על תכנית השילוב, מנהלת אגף לקוויות למידה, מנהלת האגף לחינוך יסודי, מנהלת המחלקה למעורבות חינוכית); ואנשים האחראיים על נושא השילוב במגזר הערבי והבדווי. במהלך הראיונות, התבקשו המראיינים לחוות את דעתם על שינויים עיקריים שהתרחשו בעקבות יישום פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד (2002) ולגבי סוגיות ובעיות מרכזיות ביישום החוק הלכה למעשה. השאלון במחקר המקדים כלל סדרה של שאלות חצי-מובנות ופתוחות בנושאים אלו.

4.2 סקר מנהלי מתי"אות

בסקר מנהלי מתי"אות, שבוצע בשנת 2006, נשלח בדואר שאלון ל-67 מנהלים, לפי רשימה שהתקבלה ממשרד החינוך. השאלון נבנה בשיתוף פעולה עם בעלי תפקידים במשרד החינוך ובאישורם. השאלון כלל 50 שאלות, רובן שאלות סגורות, אשר התייחסו למספר נושאים:

- ◆ תיאור כללי של תמונת המצב בתחום השילוב במתי"א (מספר בתי הספר שבאחריות המת"א שיש בהם כיתות שילוב, מספר הילדים עם מוגבלויות שונות הלומדים בכיתות רגילות, בכיתות שילוב או בכיתות לחינוך מיוחד)
 - ◆ השוואה בין המצב כיום למצב המערכת לפני הוספת פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד
 - ◆ התנהלות ועדות השילוב (הרכבן, סדירות מפגשיהן, תהליך ההפניה אליהן)
 - ◆ מעורבות הורים בוועדות שילוב ובתהליך השילוב
 - ◆ הדרכה והכשרה לצוות בתי הספר שבאחריות המת"א
 - ◆ עבודת המת"א עם צוות בית הספר ועם ועדות השילוב
 - ◆ מימוש הלכה למעשה של זכויות ותכנית השילוב של הילד עם צרכים מיוחדים, כפי שנקבעו על-ידי ועדת השילוב והוועדות הבין-מקצועיות (כגון: שעות הסייעת, אופי עבודתה ביחס לתלמיד, שעות ההוראה המתקנת)
 - ◆ מידת ההנעה של מנהלי בתי ספר ומורים לשלב תלמידים עם מוגבלויות וגורמים המשפיעים על הנעה זו
 - ◆ הערכת התייחסותם של תלמידים משלבים והוריהם כלפי שילוב ילדים עם מוגבלויות בחינוך רגיל
- מתוך 67 שאלונים שנשלחו, התקבלו חזרה 53 (כ-80% היענות).

4.3 סקר מנהלי בתי ספר יסודיים במגזר הממלכתי והממלכתי-דתי

בסקר שבוצע במהלך שנת הלימודים תשס"ז (2006-2007) השתתפו 363 מנהלים של בתי ספר יסודיים במגזר הממלכתי ובמגזר הממלכתי-דתי, מתוך מדגם מייצג של 399 בתי ספר יסודיים במגזרים אלו בישראל². שלושים ושישה מנהלים סירבו להשתתף בסקר ולכן בוצעו 363 ראיונות מלאים (שיעור היענות של כ-91%).

בניית השאלון נעשתה בשיתוף משרד החינוך (האגף לחינוך מיוחד): השאלון אושר על-ידי לשכת המדען הראשי של משרד החינוך, בהתאם להנחיות המקובלות לביצוע מחקרים בבתי ספר.

הנושאים שנכללו בשאלון היו:

- ◆ נתונים כלליים על בית הספר (מגזר, שם היישוב שבו נמצא בית הספר, מספר התלמידים הכללי בבית הספר, קיום כיתות לחינוך מיוחד) ועל מספר הילדים המשולבים בו, לפי סוג לקות.
- ◆ סוגי התמיכות הניתנות לילדים המשולבים, ציוד עזר לילדים משולבים והתאמת המבנה הפיזי של בית הספר לצורכי הילדים המשולבים.
- ◆ הליך השילוב בבית הספר (קיום ועדות-שילוב ואופן התנהלותן, מעורבות הורים, תכנית חינוכית יחידנית, הערכה שנתית, יישום החלטות הוועדות), בעיות המתעוררות בתהליך השילוב.
- ◆ צורכי צוות ההוראה בייעוץ נוסף ובהדרכה לגבי סוגי לקויות שונים, הדרכה הניתנת למורים ולסייעות, תיאום בין הגורמים השונים בבית הספר המטפלים בילדים עם צרכים מיוחדים.
- ◆ הערכת התרומה לבית הספר והקשיים המתעוררים בעקבות השילוב, הערכת השילוב החברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים, התנגדות לשילוב מצד מורים והורים לילדים משולבים.
- ◆ הצרכים של בית הספר בתחום השילוב.
- ◆ הערכת אפקטיביות השילוב בעבור סוגי לקויות שונים.

4.4 סקר הורים לילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בבתי ספר יסודיים רגילים

בסקר הטלפוני, שבוצע בשליש האחרון של שנת 2007, השתתפו 302 הורים לילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בבתי ספר יסודיים רגילים. שמות ההורים התקבלו מעמותות הורים (רשימת העמותות מופיעה בנספח א'), בהסכמת ההורים. על כן, אין מדובר במדגם מייצג של הורים לילדים משולבים, וייתכן שההורים שהשתתפו בסקר הם פעילים ומעורבים יותר בנושא השילוב, לעומת הורים שאינם רשומים בעמותות. יתרה מזו, ייצוג הלקויות השונות בקרב הורי הילדים המשולבים אשר רואיינו במסגרת הסקר אינו משקף את התפלגות הלקויות בקרב האוכלוסייה הילדים הכללית בישראל. כמו כן, בסקר זה (שלא כבסקרי מנהלי בתי הספר והמתי"אות) רואיינו מספר מצומצם של הורים לילדים בחינוך המוכר שאיינו רשמי. בסך הכול, רואיינו בטלפון 302 הורים, מתוך 326 הורים ששמותיהם התקבלו מהעמותות ואשר התאימו לקריטריונים להשתתפות בסקר (הורים לילדים בחינוך הרגיל, בכיתות א'-ו', בעלי צרכים מיוחדים). שיעור ההיענות עמד על כ-93%: שישה הורים

² בתי הספר נדגמו מתוך רשימת בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי שהתקבלה ממשרד החינוך.

סירבו להתראיין (אף שהסכימו להעברת שמם מן העמותות) ו-18 הורים לא אותרו עקב קבלת מידע לא מעודכן מהעמותות.

כמעט 90% מהמרואיינים בסקר הורים היו אמהות לילדים עם צרכים מיוחדים. לוח 1 מציג את המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים העיקריים של המשיבים ומשפחותיהם.

לוח 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הורי הילדים שרואיינו בסקר (באחוזים ובמספרים מוחלטים)

מספר המרואיינים	אחוז המרואיינים	משתנים סוציו-דמוגרפיים
		קרבה משפחתית לילד
266	88	אם
		מצב משפחתי
269	89	נשוי, גר עם בן זוג
		מוסד לימודים אחרון
68	23	בית ספר (יסודי, חטיבת ביניים, בית ספר תיכון, ישיבה)
52	18	בית ספר על-תיכוני לא אקדמי
173	59	מוסד לימודים אקדמי
		מצב תעסוקתי
86	29	לא עובד
83	28	משרה חלקית
123	41	משרה מלאה
		לאום
271	91	יהודי
26	9	לא-יהודי
		מידת הדתיות
132	44	חילוני
50	17	מסורתי
56	19	דתי
62	21	חרדי
		מספר ילדים במשפחה
71	26	1
120	43	2-3
41	15	4-5
47	16	6 ומעלה
61	22	ילדים נוספים עם מוגבלויות

כאמור, מדגם ההורים באופן ברור אינו מייצג את כלל הורי הילדים עם מוגבלויות: ההורים במדגם בעלי השכלה גבוהה יחסית ורובם מועסקים במשרה מלאה. כמו כן יש במדגם ייצוג קטן יותר של לא-יהודים (כ-10% לעומת כ-25% באוכלוסייה הכללית).

לוח 2 להלן מציג את המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים העיקריים של הילדים שהוריהם רואיננו במסגרת הסקר. יש לציין כי התפלגות הלקות העיקרית של הילד אינה מייצגת את ההתפלגות של הלקות בקרב כלל הילדים עם מוגבלות.

לוח 2: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בבתי ספר יסודיים, שהוריהם רואיננו בסקר (באחוזים ובמספרים מוחלטים)

מספר ילדים	אחוז מכלל אוכלוסיית המחקר	משתנים דמוגרפיים
		מין
171	57	בנים
		גיל
51	17	7-6
165	55	10-8
86	29	11 ומעלה
		כיתה
44	15	א'
65	22	ב'
48	16	ג'
42	14	ד'
50	17	ה'
53	18	ו'
		מסגרת חינוכית של בית הספר
180	60	ממלכתי
67	22	ממלכתי-דתי
42	14	בית ספר מוכר שאינו רשמי
13	4	אחר
		סוג הלקות העיקרית של הילד
72	24	אוטיזם, אספרגר
61	20	פיגור, תסמונת דאון
25	8	לקות ראייה
46	15	לקות שמיעה
53	18	נכות פיזית
		הפרעה התנהגותית ו/או לקות למידה
29	9	ו/או הפרעת קשב וריכוז
16	6	אחר

השאלות בשאלון התייחסו לנושאים האלה:

- ◆ מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילד והמשפחה, כולל סוג לקות הילד
- ◆ הסיבות לבחירת בית הספר הנוכחי שבו לומד הילד
- ◆ היבטים פרוצדוראליים של שילוב הילד - ועדות שילוב, מעורבות ההורים בוועדה ובתהליך השילוב, יישום המלצות הוועדה בפועל, בנייה של תכנית לימודים פרטנית והערכה שנתית
- ◆ סוגי התמיכה שהילד מקבל בבית הספר והשימוש בשירותים בשעות שלאחר הלימודים

- ◆ התאמה פיזית של בית הספר לצורכי הילד וציוד עזר הניתן לילד בבית הספר
- ◆ מתן הדרכה להורים בנושאי השילוב
- ◆ הערכת המסוגלות של המחנכת להתמודד עם צורכי הילד והידע שלה על לקות הילד
- ◆ התנגדות הורי ילדים משלבים והתנגדות צוותי הוראה לשילוב
- ◆ הערכת השילוב החברתי של הילד בכיתה
- ◆ הערכה כללית של תהליך השילוב ושל הבעיות והקשיים בו

מכיוון שמדובר במדגם לא מייצג, לא נשתמש בדוח הנוכחי באחוזי התשובות המדויקים שנתקבלו בסקר הורים. כאשר מדובר ביותר מ-70% מהמשיבים, נציין זאת במונחים "רוב" או "מרבית"; -69% ; 40% - "חצי" או "מחצית"; 39% ופחות - "מיעוט".

5. ממצאים

5.1 מאפייני הילדים המשולבים

מן הסקר בקרב מנהלי בתי הספר יסודיים עלו נתונים כלליים על ילדים משולבים בבתי הספר יסודיים שבניהולם (לוח 3).

לוח 3: בתי ספר שבהם קיים שילוב יחידני וילדים בשילוב היחידני בבתי הספר היסודיים שנכללו בסקר מנהלי בתי ספר, לפי סוג לקות עיקרית (במספרים מוחלטים)

לקות עיקרית של ילדים משולבים בבתי ספר רגילים							
סה"כ	אוטיזם ואספרגר	פיגור ותסמונת דאון	נכות פיזית	לקות ראייה	לקות שמיעה	לקות למידה חמורה	הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות
בתי ספר שבהם קיים שילוב יחידני	74	29	97	103	150	268	247
ילדים בשילוב יחידני	209	129	157	236	358	7,864	3,123

בכ-400 בתי ספר שנכללו במחקר לומדים יותר מ-12,000 ילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בכיתות הרגילות. רוב הילדים הנם בעלי לקויות למידה חמורות או בעלי הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות. התפלגות הלקויות בקרב הילדים בבתי הספר שנכללו במדגם דומה להתפלגות כלל הילדים המשולבים בארץ, לפי פרסומי משרד החינוך, אם כי החלוקה ללקויות בסקר אינה חופפת באופן מלא את ההגדרות שנקבעו על-ידי משרד החינוך (סמדר מליחי, מצגת בפני ועדת דורנר, אוקטובר 2007).

לפי נתוני משרד החינוך, בשנת הלימודים תשס"ו שולבו בשילוב יחידני בבתי ספר בישראל (יסודיים ועל-יסודיים) ובגני ילדים (כולל גילאי 3-4 ביישובים שחל עליהם צו לימוד חובה) בסך הכול, 69,887 תלמידים (לא כולל 16,235 הנמצאים בתהליכי אבחון), מהם 43,959 בעלי לקויות למידה, 3,637 בעלי משכל גבולי או פיגור קל עד בינוני, 446 ילדים עם אוטיזם, 777 ילדים בעלי נכות פיזית קשה, 1,203

ילדים בעלי לקות שמיעה, 757 ילדים בעלי לקות ראייה, 408 ילדים בעלי מחלות נדירות, 9,377 ילדים בעלי עיכובים התפתחותיים ו-9,323 ילדים בעלי הפרעות נפשיות או התנהגותיות (סמדר מליחי, מצגת בפני ועדת דורנר, אוקטובר 2007).

5.2 היבטים פרוצדוראליים של יישום פרק השילוב

א. ועדות שילוב בבתי הספר

כדי להגיע לוועדת השילוב, נדרש בדרך כלל אבחון שנערך בידי גורם קביל (פסיכולוגי, דיסקטי או רפואי - בהתאם לסוג הלקות) ודיווח או הפניה ממחנכת הכיתה. המסמכים הנדרשים משתנים בהתאם לסוג הלקות. למעלה מ-98% ממנהלי בתי הספר דיווחו כי ועדות שילוב מתקיימות בבית ספריהם. לדברי כ-44% מהם, הוועדות מתקיימות פעמיים בשנה ומשך ההמתנה לוועדה הנו להערכתם עד חודש. כ-13% מהמנהלים ציינו זמן המתנה של למעלה משלושה חודשים.

מנהלי בתי הספר ציינו כי בכרבע מהמקרים לא משתתף נציג מתי"א בוועד השילוב (לוח 4). לעומתם, כ-91% ממנהלי המתי"א ציינו שבוועדות השילוב משתתף תמיד או ברוב המקרים נציג מטעם המתי"א.

לוח 4: הרכב ועדת השילוב, לפי דיווחם של מנהלי בתי ספר שנכללו בסקר (באחוזים)

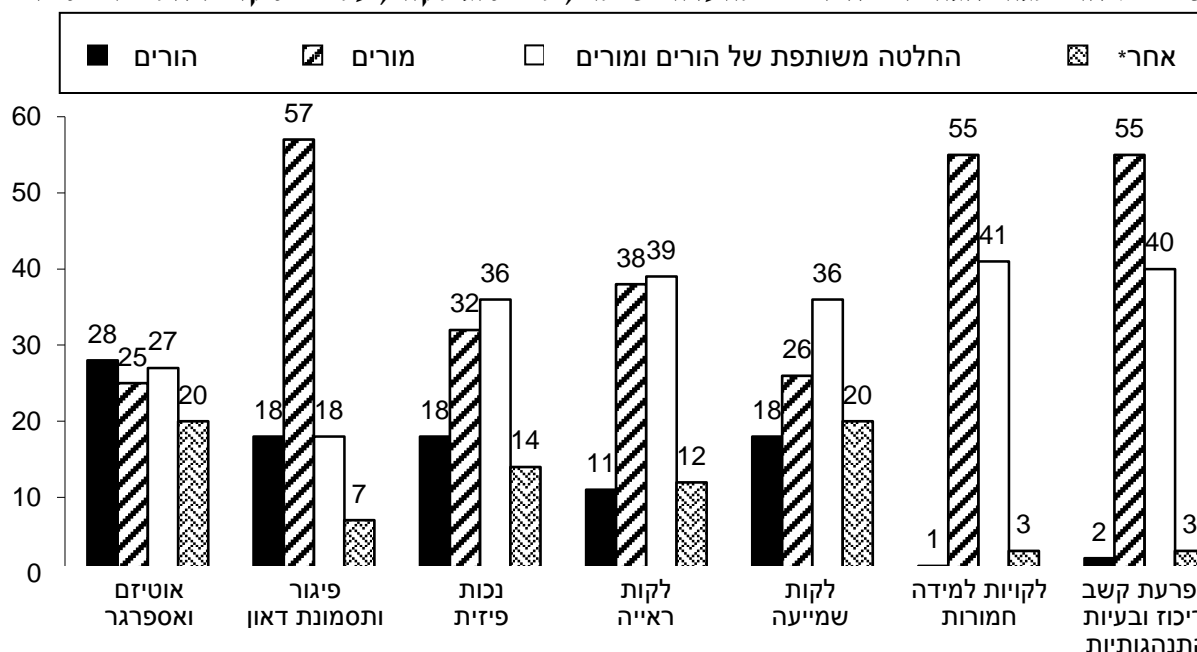
חברי הוועדה	השיבו "תמיד" או "ברוב המקרים"
מנהל בית הספר	99
מורה שילוב	98
מחנכת הכיתה	98
אחד מהורי הילד	88
פסיכולוג	96
נציג מתי"א*	75
יועץ חינוכי	98

* 56% מהמשיבים ציינו כי הנציג הנו מנהל מתי"א.

מלוח 4 עולה גם כי לא בכל הוועדות משתתף אחד ההורים, אף שהדבר מחויב על-פי החוק. אולם, לא ברור האם זה עקב רצון ההורים או מסיבות אחרות.

מנהלי המתי"א ומונהלי בתי הספר נשאלו מי בדרך כלל מפנה ילדים בעלי סוגים שונים של לקויות לוועדות השילוב (תרשים 1). לגבי רוב הלקויות, המורים הם המפנים העיקריים, אך גם פנייה משותפת של הורים ומורים היא שכיחה. נראה כי הורים לילדים בעלי לקויות למידה חמורות, קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות, פחות נוטים ליזום בעצמם את הפנייה לוועדת השילוב, מאשר הורים לילדים בעלי לקויות אחרות. ממצאים דומים נמצאו גם בסקר בקרב מנהלי המתי"א.

תרשים 1: התפלגות הגורמים המפנים לוועדות שילוב, לפי סוג לקות, על-פי סקר מנהלי בתי ספר



* "אחר" כולל: אבחון מהגון, החלטה משותפת של מספר גורמים, כגון: מורים, הורים ויועצת, או מורים, הורים ומתי"א וכדומה.

למעלה ממחצית מנהלי בתי הספר שהשתתפו בסקר (כ-57%) דיווחו כי ישנם ילדים עם צרכים מיוחדים בבית ספרם שאינם פונים לוועדת שילוב כלל. מתוכם, כ-36% דיווחו שהילדים הללו הם בעלי לקות למידה או שילוב כלשהו של לקות למידה, הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות. בין הסיבות הנוספות לכך שילדים עם צרכים מיוחדים אינם פונים לוועדות שילוב ניתן למנות: חשש הורי הילד מהתייג (כ-15% מהמשיבים); הודעה לא רשמית של בית הספר שהילד לא יקבל סיוע, ולכן, אין טעם בפנייה לוועדת השילוב (כ-10% מהמשיבים); חוסר רצון ההורים לגשת לוועדה, מכיוון שהם מטפלים בילד באופן פרטי ואין להם צורך בתמיכה מבית הספר (כ-5%).

ב. תיאום בין הגורמים המקצועיים וריכוז השילוב בבית הספר

כמעט כל המרואיינים בשני הסקרים (94% ממנהלי המתי"אות; למעלה מ-98% ממנהלי בתי ספר) הסכימו כי קיים שיתוף פעולה בין כל הגורמים המקצועיים המטפלים בילד - תמיד או ברוב המקרים.

לגבי ריכוז נושא השילוב בבית הספר, ציינו 44 ממנהלי המתי"אות (83%) כי ברוב בתי הספר פועל "רכז" או "מתאם שילוב" המרכז את הנושא ועובד מול המתי"אות. לדברי 28 נשאלים (כ-53%), הרכז הוא מורה מהחינוך המיוחד. שאר הנשאלים ציינו בעלי תפקידים אחרים: יועצת, מורה שמונה לתפקיד או מספר בעלי תפקידים במשותף.

באופן דומה, למעלה מ-37% ממנהלי בתי הספר ציינו כי הרכז הוא מורה לחינוך מיוחד, כ-26% ציינו כי זהו פסיכולוג או יועץ חינוכי וכ-18% השיבו כי את הנושא מרכזים שני בעלי תפקידים או יותר. שאר הנשאלים דיווחו כי נושא השילוב מרוכז בבית ספרם בידי אנשי צוות נוספים, כגון מנהל בית ספר, רכז שילוב או רכז חינוך מיוחד ומורה מהחינוך הרגיל.

ג. הערכה שנתית של תפקוד הילד

הנשאלים בסקר מנהלי בתי הספר ציינו כי בהתאם למה שידוע להם, בבתי הספר נעשית הערכה שנתית לגבי תפקוד הילד המשולב והתקדמותו תמיד (כ-90% מהנשאלים) או ברוב המקרים (9%).

5.3 מעורבות ההורים בתהליך השילוב

הרוב המכריע של מנהלי המתי"אות (כ-92%) ושל מנהלי בתי ספר (97%) דיווחו כי בארגון שבניהולם נוהגים לעדכן את ההורים בנוגע להליך הפנייה לוועדות שילוב, תמיד או ברוב המקרים. כ-54% ממנהלי בתי הספר ציינו שאחד ההורים נוכח תמיד בוועדות השילוב ו-33% - ברוב המקרים. בדומה לכך, רוב ההורים דיווחו כי ילדם אכן עבר ועדת שילוב, וכשלושה רבעים מתוכם ציינו שהשתתפו בוועדת השילוב.

בנוגע לאופי מעורבותו של ההורה בוועדה, כמעט 55% ממנהלי בתי הספר ציינו כי ההורה לא רק נוכח בוועדת השילוב, אלא שהוא גם שותף פעיל בהחלטות הוועדה ויש השפעה לדבריו. כמעט כל ההורים שדיווחו על השתתפותם בוועדת השילוב ציינו כי במהלך הוועדה הם הביעו את דעתם בנוגע לצורכי ילדם ורובם סבורים כי דעתם אכן השפיעה על החלטות הוועדה בפועל.

עם זאת, פחות ממחצית ההורים דיווחו כי בבית הספר נבנתה תכנית לימודים מיוחדת בעבור הילד המתחשבת בצרכיו המיוחדים. קצת יותר משני שלישים מתוכם לקחו חלק בגיבוש התכנית. רובם מרוצים ממנה במידה רבה או במידה ניכרת. לשאלה בנושא זה השיבו 66% ממנהלי בתי הספר כי הורים שותפים באופן פעיל רק בחלק קטן מהמקרים או כלל לא.

רוב הורי הילדים המשולבים דיווחו כי בית הספר דואג לעדכן אותם מיוזמתו לגבי התקדמות הילד, בהתאם לתכנית הלימודים. לפי דיווח מנהלי בתי הספר, 49% מהם מעדכנים את ההורים לגבי התקדמות השילוב של ילדם 3-4 פעמים בשנה ו-4% - פעם-פעמיים בשנה בלבד. לדברי 27% ממנהלי בתי הספר, בדרך כלל מורים מהחינוך המיוחד הם אלו שמעדכנים את ההורים, ולדברי 56% מהם, העדכון מבוצע בידי מספר בעלי תפקידים במשותף, לרוב, מורה מהחינוך המיוחד ביחד עם מחנכת הכיתה ו/או יועצת בית הספר.

לגבי מודעות ההורים לתמיכה המגיעה לילדם מבית הספר, נמצאה רמת מודעות גבוהה. לדעת רוב הנשאלים בשני הסקרים (75% ממנהלי המתי"אות ו-85% ממנהלי בתי הספר), ברוב המקרים או תמיד ההורים מודעים לזכויותיהם בנושא.

ראוי לציין כי למעלה מ-54% ממנהלי בתי הספר דיווחו על מחלוקות עם ההורים המתעוררות לעתים: חוסר שביעות רצון של ההורים מרמת התמיכה בילד, ההורים אינם מסכימים להוציא את הילד מהכיתה הרגילה ועוד.

5.4 הדרכה והכנה לתהליך השילוב

א. הדרכה והכנה של צוותי בתי ספר

כ-70% ממנהלי המתי"אות דיווחו כי במהלך השנתיים שקדמו לביצוע הסקר ניתנה לכל בתי הספר שבאחריותם הדרכה מרוכזת בנושא השילוב, וכ-23% דיווחו כך לגבי רוב בתי הספר שבאחריותם. ברוב המתי"אות (כ-85%) פותחה תכנית שיטתית להדרכת מורים או ילדים משלבים.

לגבי אופן העברת ההדרכה, כמעט 89% ממנהלי המתי"אות ציינו כי ההדרכה לצוותי ההוראה בבתי הספר ניתנת בידי מדריכים מומחים בתחום הלכות מהמתי"אות, המגיעים לבתי הספר. כ-79% ממנהלי המתי"אות דיווחו על קיום ימי עיון בנושא לקוויות ספציפיות והטיפול בהן ולמעלה מ-49% ציינו כי בבתי הספר מחולקות חוברות מידע בנושא השילוב.

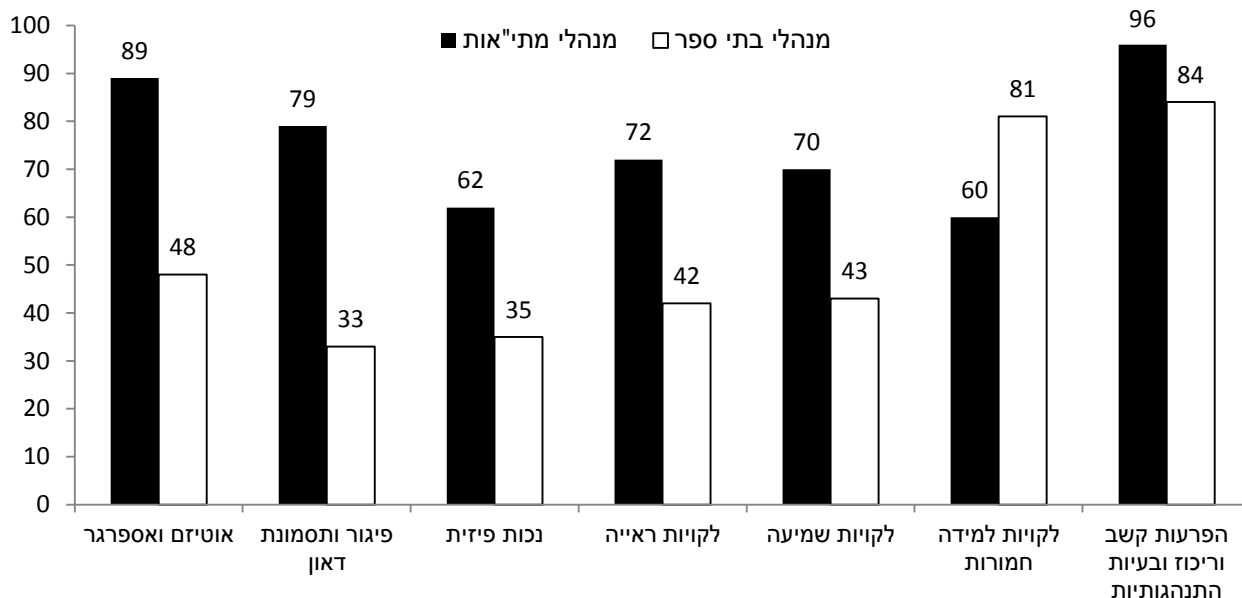
בהשתלמויות מטעם המתי"אות משתתפים לרוב מורים לחינוך מיוחד (לפי דיווח 93% ממנהלי המתי"אות). מורים לחינוך רגיל וסייעות נוטים להשתתף פחות (55% ו-49%, בהתאמה). כמעט 74% ממנהלי המתי"אות ציינו כי מדובר בהשתלמות משותפת לצוותי חינוך. מספר המפגשים משתנה: ממפגש אחד ועד ליותר מעשרים מפגשים בשנה.

חלק ממנהלי בתי ספר דיווחו על הכשרה למורים המשלבים שלא מטעם מתי"א (37%), לרוב, מטעם בית הספר (72% מתוכם).

בניגוד לדיווחי מנהלי המתי"אות ובתי הספר, הורי הילדים המשולבים סבורים כי מחנכת הכיתה קיבלה הכשרה מועטה בלבד כדי להתמודד עם צרכים מיוחדים של ילדים עם אותו סוג לקות. כמחצית ההורים ציינו כי שמעו תלונות ממשפחות אחרות על רמת ההכשרה והידע של המורים בנושא שילוב ילדים עם אותו סוג לקות שיש לילדם. כאשר נתבקשו לפרט, נאמר כי לצוותי ההוראה של בתי הספר חסרה הכשרה בנוגע לסוג הלקות של הילד ובנוגע לשילוב באופן כללי. חלק קטן מההורים ציינו כי, כתוצאה מכך, הם דואגים להכשיר את הצוות בעצמם. על-אף הציונים הנמוכים שנתנו ההורים למידת הידע וההכשרה של צוותי בתי הספר בנושא השילוב, לדעת למעלה משני שלישים מהנשאלים בסקר, מחנכת הכיתה יודעת להתמודד בהצלחה עם צרכי המיוחדים של הילד ויכולה לעזור לו להתקדם במקצועות השונים.

מרבית מנהלי בתי הספר (95%) ומנהלי המתי"אות (83%) סברו כי המחנכות יודעות תמיד או ברוב המקרים כיצד לנהוג כאשר מתעוררות בעיות הקשורות לילדים המשולבים. למרות זאת, שיעורים גבוהים של המשיבים בשני הסקרים ציינו כי יש צורך ביותר ייעוץ והדרכה למורים המשלבים לגבי לקוויות ספציפיות. הממצא בולט במיוחד במקרה של הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות: 96% ממנהלי המתי"אות ו-84% ממנהלי בתי הספר סברו כי יש צורך ביותר ייעוץ והדרכה למורים לגבי לקוויות אלה (תרשים 2). בנוסף, כ-81% ממנהלי בתי הספר, בהשוואה לקצת יותר מ-60% ממנהלי המתי"אות, סברו כי יש יותר צורך בייעוץ והדרכה למורים לגבי לקוויות למידה חמורות. יש להניח כי אחוזי דיווח גבוהים אלה קשורים לשיעורי השכיחות הגבוהים של לקוויות אלה, בכלל, ולשיעור גבוה של השילוב מקרב הילדים הללו, בפרט.

תרשים 2: מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי ספר* שראו צורך ביעוץ והדרכה למורים המשלבים, לפי סוג לקות (באחוזים)*



* אחוזים מתוך מנהלי בתי הספר שדיווחו כי סוג הלקות רלוונטי לבית ספרם.

עוד עולה מתרשים 2 כי כמעט 89% מקרב מנהלי המתי"אות דיווחו על הצורך ביותר ביעוץ והדרכה בנוגע לאוטיזם ואספרגר, בהשוואה ל-48% בלבד מקרב מנהלי בתי הספר; בנוגע לפיגור ותסמונת דאון - 79% לעומת 33%, בהתאמה; במקרה של נכות פיזית - 62% ו-35%, בהתאמה; לגבי לקויות חושיות (ראייה ושמיעה) - כ-70% לעומת כ-42%, בהתאמה. באופן כללי, ניתן לומר כי מנהלי המתי"אות נטו לדווח יותר על קיום הצורך בהדרכה עבור המורים בכל סוגי הלקויות, מלבד לקויות הלמידה, שאינן נמצאות באחריותם, אלא באחריות החינוך הרגיל.

ב. הדרכה והכנה של הילדים המשלבים

בנוגע להכנת הילדים הרגילים בכיתה לפני כניסת התלמיד המשולב, 15% ממנהלי המתי"אות ציינו כי בכל בתי הספר מתבצעת הכנה לילדים לפני תחילת השילוב, 51% - ברוב בתי הספר וכ-30% - רק בחלק קטן מבתי הספר.

מנגד, מדיווח ההורים עולה כי ברוב המקרים לא מתבצעת הכנה מוקדמת של התלמידים בכיתה לפני שהילד משולב בה.

ג. הדרכה ויעוץ להורים לילדים משולבים

הורי הילדים המשולבים נשאלו האם הם קיבלו הסבר, מידע או ייעוץ כלשהו לפני שבחרו בבית הספר. רק כרבע מן הנשאלים ענו בחיוב לשאלה זו. בין הגופים שהעבירו להורים את המידע צוינו, בין השאר, ארגוני הורים, מתי"א או משרד החינוך וצוות בית הספר. כמעט שליש מהנשאלים ציינו כי היה חסר להם מידע לפני בחירת בית הספר, כגון: מידת הנכונות, הניסיון והידע של בתי הספר בסביבה לקלוט

ילדים עם צרכים מיוחדים; תכניות לימודיות ספציפיות בבית הספר; פרטים שונים לגבי תהליך השילוב בבית הספר (רשימת נושאים מפורטת מוצגת בלוח ב-1 בנספח ב').

בנוסף לכך, ההורים נשאלו האם אחד מהם קיבל הדרכה או ייעוץ בנושאים השונים הקשורים לשילוב. רק כרבע מתוך הנשאלים השיבו בחיוב לשאלה זאת. מבחינת הנושאים שלגביהם התקבל הייעוץ, כמחצית התייחסו לתהליך השילוב באופן כללי, כולל זכויות הילד המשולב. רק כרבע מבין אלה שקיבלו ייעוץ או הדרכה ציינו כי מישהו מצוות בית הספר הדריך אותם לגבי אופן הפנייה לוועדת השילוב. בעבור קצת יותר ממחצית מדובר היה במפגש הדרכה אחד בלבד במהלך השנה. כשליש אף ציינו כי הם זקוקים להדרכה וייעוץ נוספים, בעיקר לגבי זכויות שונות של הילד, לגבי הלקות וההתמודדות עם בעיות ספציפיות המתלוות אליה ולגבי השילוב החברתי והלימודי של הילד.

5.5 תמיכות הניתנות לילדים משולבים

א. סייעות

יותר ממחצית ההורים שרואיינו בסקר דיווחו שילדם מקבל שירות של סייעת מטעם הרשות המקומית, בעקבות החלטתה של ועדת שילוב. רוב ההורים העריכו כי שעות הסייעת ניתנות בהיקף המלא, כפי שנקבע על-ידי ועדת השילוב. כ-65% ממנהלי בתי הספר שדיווחו כי בבית ספרם לומדים תלמידים הנעזרים בסייעות אישיות, ציינו כי שעות הסייעת ניתנות תמיד או ברוב המקרים בהיקף שנקבע בהתאם למסקנות ועדות השילוב. מתוכם, הוסיפו כ-93% כי שעות הסייעת ניתנות לילד החל מהחודש הראשון של השנה ולאורך כל השנה.

רק מרואיינים בודדים בסקר ההורים דיווחו כי שכרו סייעת לילדם באופן פרטי. עם זאת, קרוב לשליש מההורים שילדם מקבל שירותי סייעת ציינו כי הם מממנים חלק משירותי הסייעת (בנוסף למימון הניתן מטעם הרשות המקומית). בלוח ב-2 בנספח ב' מוצגת התפלגות הילדים המקבלים שירותי סייעת מטעם הרשות המקומית, לפי סוגי הלקויות השונים, בהשוואה לאחוזם היחסי של ילדים אלה מתוך כלל הילדים עם הלקות שנכללו בסקר.

כמחצית המנהלים (53%) שבבית ספרם ישנן סייעות אישיות ענו כי הן משתתפות בישיבות צוות - תמיד או ברוב המקרים, וכמחצית (47%) ציינו כי הן משתתפות רק בחלק קטן מהמקרים או שאינן משתתפות אף פעם. לפי יותר מ-94% ממנהלי בתי הספר, תכנית העבודה של הסייעת מתואמת ומבוקרת בידי מחנכת הכיתה תמיד או ברוב המקרים.

מנהלים אלה נשאלו גם האם ניתנת לסייעות הכשרה כלשהי מטעם בית הספר, בנוסף להכשרתן על-ידי המתמיינות. לכך השיבו 66% מהמנהלים כי הסייעות אינן מקבלות כל הכשרה כזו; כ-34% הנותרים ציינו כי לסייעות ניתנת הכשרה מטעם בית הספר. פחות ממחצית הורי הילדים המשולבים העריכו את הכשרת הסייעת כמספקת. כרבע מההורים ציינו כי הסייעת לא הוכשרה במידה מספקת על-ידי גורם אחראי כלשהו, אך המשפחה דאגה להכשרה באופן עצמאי. יותר ממחצית ההורים סבורים כי חסרים לסייעת ידע או הכשרה, בעיקר לגבי סוג הלקות (ראו פירוט הידע החסר בלוח ב-3 בנספח ב').

על-אף המחסור המדווח בהכשרת הסייעת, רוב ההורים ציינו הביעו שביעות רצון רבה משירותיה.

ב. הוראה מתקנת

רובם הגדול של מנהלי בתי הספר דיווחו כי הילדים הזכאים מקבלים את כל שעות ההוראה המתקנת שלהן הם זכאים, בהתאם להחלטת ועדת השילוב ותכנית חינוכית יחידנית: כ-60% - תמיד וכ-30% - ברוב המקרים. עם זאת, כ-9% מהמשיבים אמרו כי שעות ההוראה המתקנת ניתנות בהיקף שנקבע בחלק קטן מהמקרים או שאינן ניתנות אף פעם.

בנוסף לכך, דיווחו 93% ממנהלי בתי הספר כי שעות הוראה מתקנת אלה ניתנות בפועל כבר מהחודש הראשון של השנה, ולאורך כל השנה.

מנגד, הורי הילדים המשולבים מדווחים על מחסור בהוראה מתקנת: כשליש דיווחו שילדם מקבל את השירות בבית הספר, אך יותר ממחצית ציינו כי התמיכה המתקבלת בעזרת השירות בבית הספר אינה מספקת. בנוסף לכך, כמעט מחצית הורי הילדים שאינם מקבלים את השירות בבית הספר סברו כי ילדם זקוק לו. ייתכן שאף-על-פי שההוראה המתקנת ניתנת בהתאם להמלצות הוועדה, ההורים חשים שילדיהם זקוקים ליותר תמיכה בתחום זה.

ג. שירותי תמיכה נלווים

מנהלי בתי הספר התבקשו לציין אילו שירותים נלווים קיימים בבית ספרם ולפרט האם קיים חדר טיפולים מתאים לכל אחד משירותים אלה. השירותים שנבדקו הם: קלינאי תקשורת, מרפא בעיסוק, מטפל באומנויות, פיזיותרפיסט, פסיכולוג, יועץ חינוכי, מורה להוראה מתקנת, סייעת, בנות שירות לאומי ומורות חיילות (לוח 5).

לוח 5: הימצאות שירותים נלווים וחדרי טיפולים מתאימים בבתי ספר, לפי דיווח מנהלי בתי הספר (באחוזים)

סוג השירות	השירות קיים	מתוכם: יש חדר טיפולים מתאים
פסיכולוג	93	59
יועץ חינוכי	82	76
מורה להוראה מתקנת	80	72
סייעת	72	--
מטפל באומנויות	56	47
בנות שירות לאומי	35	20
מרפא בעיסוק	30	24
קלינאי תקשורת	27	26
מורות חיילות	16	1
פיזיותרפיסט	3	8

כפי שניתן לראות בלוח 6, שירותי פסיכולוג, יועץ חינוכי, מורה להוראה מתקנת וסייעת קיימים ברוב בתי הספר וטיפול באומנויות ניתן בלמעלה ממחציתם. לעומת זאת, שאר השירותים, וביניהם מרפא בעיסוק, קלינאי תקשורת ופיזיותרפיסט, קיימים בחלק קטן מבתי הספר בלבד.

לפי דיווח ההורים, ילדיהם מקבלים את רוב השירותים בבית ספרם, בהתאם למדיניות משרד החינוך. עם זאת, יותר ממחצית ההורים ציינו כי ילדם מקבל טיפולים רפואיים או פרה-רפואיים נוספים אחר הצהריים, שלא במסגרת בית הספר או מטעמו. ברוב המקרים, הם מממנים את השירות בעצמם. בשאר המקרים, מדובר בדרך כלל בשירותים מטעם קופות החולים במסגרת ביטוח בריאות ממלכתי.

יחד עם זאת, רובם הגדול של ההורים ציינו כי ילדם אינו מקבל או אינו זקוק ליותר שעות של שירותי התמיכה, מעבר לניתן בבית הספר. לבסוף, נשאלו הורי הילדים המשולבים אילו בעיות או קשיים עיקריים מתעוררים בקבלת שירותי התמיכה השונים, על-פי נסיונם האישי ועל-פי ההיכרות עם משפחות אחרות. יותר ממחציתם ציינו כקושי מרכזי העדר תקציב כסיבה לכך שלא קיבלו שירותים. לפירוט מדויק של הבעיות והקשיים שדיווחו ההורים ראו לוח ב-4 בנספח ב'.

5.6 התנגדות מורים והורים לשילוב

א. התנגדות מצד צוותי בתי הספר לשילוב

כ-80% מההורים ציינו כי לא נתקלו בסירוב מצד בית הספר בקבלת ילדם. כחמישית מההורים ציינו כי היו מקרים שהם פנו לבית ספר מסוים ונתקלו בסירוב לקבל את ילדם. מקרי סירוב רבים במיוחד דווחו בידי הורים לילדים עם פיגור או תסמונת דאון וילדים עם תסמונת אספרגר או אוטיזם. בין הנימוקים שקיבלו ההורים מצוות בית הספר, במישרין או בעקיפין, נמנים:

- ◆ הילד אינו מתאים לבית הספר או בית הספר אינו ערוך לשילוב הילד;
- ◆ צוות בית הספר חסר הכשרה וידע בנושא השילוב, בכלל, ובנוגע לסוג הלקות, בפרט;
- ◆ סל שילוב מוגבל בבית הספר - מחסור או העדר שירותי תמיכה ושירותי סייעת;
- ◆ הילדים מתגוררים מחוץ לאזור הגאוגרפי שעליו אחראי בית הספר;
- ◆ התנגדות צוות בית הספר להכנסת הסייעת לכיתה;
- ◆ הצבת תנאים מוקדמים לקבלת הילד לבית הספר, כגון קבלת אבחון או עמידה במבחנים;
- ◆ בבית הספר כבר ישנם תלמידים עם הלקות, והוא אינו מוכן לקבל ילדים נוספים לשילוב;
- ◆ בעיות בנגישות מבנה בית הספר והתאמתו לצרכים המיוחדים של הילד.

בחלק גדול מהמקרים, הילד התקבל בסופו של דבר לבית הספר, אך ורק לאחר הפעלת לחץ ומאבק מצד ההורים או, לדבריהם, בעקבות "פרוטקציה" ו"קשרים".

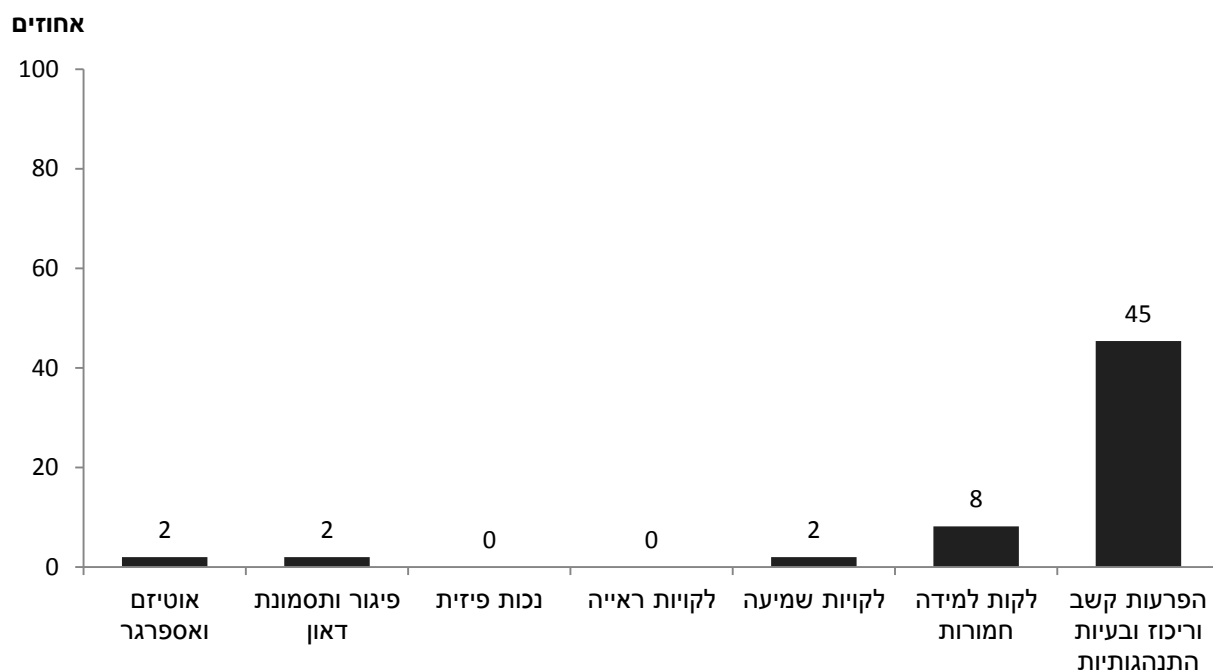
מנהלי המתי"אות נשאלו לגבי מידת המוטיבציה של מנהלי בתי ספר לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים. כמעט 53% מהם ציינו כי רוב מנהלי בתי הספר מעוניינים בשילוב וכ-38% ציינו כי חלק מהמנהלים מעוניין וחלקם אינו מעוניין. עם זאת, כאשר נשאלו האם קרה בפועל שמנהלי בתי ספר סירבו לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים, למעלה מ-90% ציינו כי מקרי סירוב כאלה כמעט שלא קרו או שקרו מקרים מעטים.

לגבי מידת המוטיבציה של מורים בכיתות הרגילות לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים, העריכו 81% מהמנהלים כי מורים בכיתות הרגילות מפגינים בדרך כלל נכונות רבה ביותר או רבה לשילוב. כאשר

נשאלו האם קרה בפועל שמורים בכיתות הרגילות גילו התנגדות לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים, למעלה מ-90% ציינו כי מקרי התנגדות כאלה כמעט שלא קרו או שהיו מקרים מעטים.

מנהלי בתי הספר נשאלו באופן ספציפי יותר לגבי סוגי הלקויות שהובעה כלפיהן התנגדות רבה במיוחד לשילוב מצד מורים. תרשים 3 להלן מציג את הממצאים על היקף ההתנגדות לשילוב בקרב המורים, לפי סוג המוגבלות. בולט שיעורם הגבוה (כ-45%) ממנהלי בתי הספר בהם משולבים ילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות, שדיווחו על התנגדות המורים לשילובם. למעלה מ-8% מהמשיבים בסקר דיווחו על התנגדות מצד מורי בית הספר לשילוב ילדים עם לקויות למידה חמורות. לגבי שאר הלקויות, אחוז קטן בלבד ממנהלי בתי הספר (2%) ציינו שהייתה התנגדות או שהן לא ציינו כלל (נכות פיזית ולקות ראייה).

תרשים 3: התנגדות של מורים לשילוב לפי סוג לקות, על-פי הערכת מנהלי בתי הספר (אחוז המנהלים שדיווחו שסוג הלקות רלוונטי לבית ספרם)



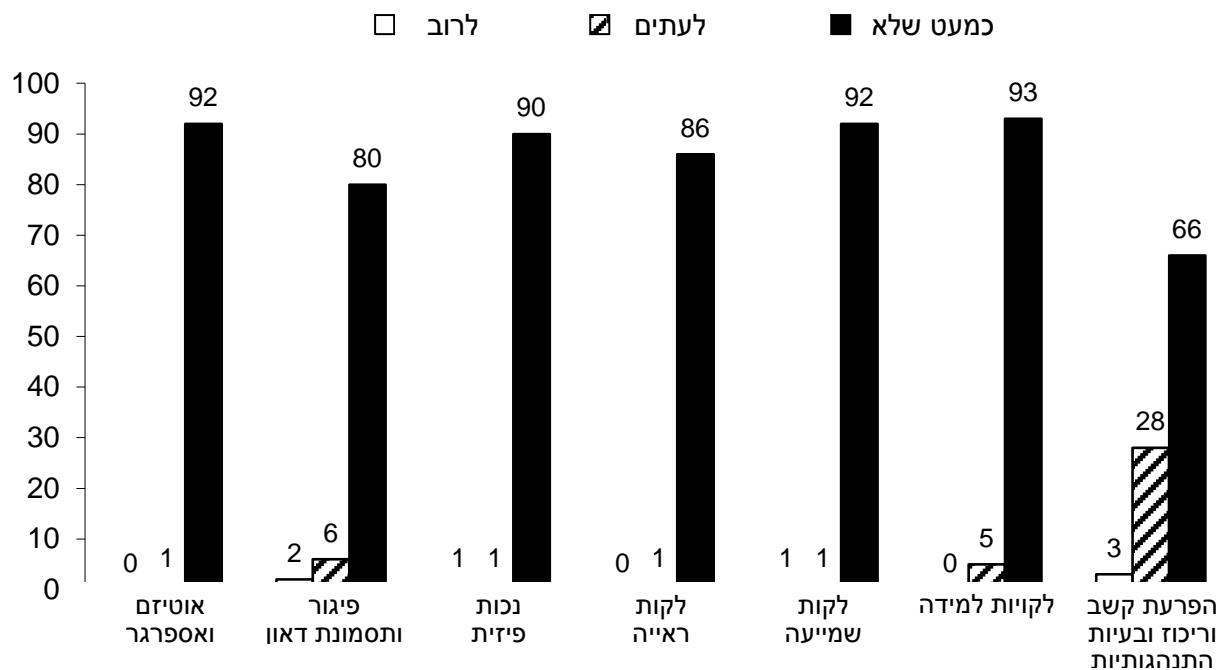
ב. התנגדות הורי הילדים הרגילים לשילוב

רובם הגדול של הנשאלים בסקר ההורים לא נתקלו בהתנגדות מצד הורי הילדים האחרים בכיתה כלפי שילוב ילדם. גם מנהלי בתי ספר דיווחו על מקרים נדירים מאוד של התנגדות כזו (90% - כמעט שלא קרו ו-10% מקרים מעטים).

בנוסף, מנהלי בתי הספר התבקשו לציין לגבי כל לקות, באיזו מידה קיימת התנגדות מצד הורי הילדים האחרים לשילוב ילדים עם לקות זו (תרשים 4). מתשובותיהם עולה כי מתעוררת התנגדות אך ורק ביחס לתלמידים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות, ובמידה מעטה - כלפי ילדים עם פיגור

או עם תסמונת דאון. בנוגע לשאר סוגי הלקויות, מנהלי בתי הספר היו תמימי דעים בדבר התנגדות מועטה ביותר מצד הורי הילדים האחרים בכיתה לשילוב.

תרשים 4: הערכת ההתנגדות לשילוב מצד הורי הילדים האחרים בכיתה, לפי סוג לקות, על-פי סקר מנהלי בתי הספר (אחוזים)*



*מתוך המנהלים שציינו כי הלקות רלוונטית לבית ספרם.

5.7 הערכת התרומות, הקשיים וההשלכות של השילוב

מנהלי בתי הספר נתבקשו לציין מה מרוויח בית הספר משילוב ילדים עם צרכים מיוחדים (לוח 6). כמחצית המשיבים ציינו כי שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים תורם לאווירה חברתית כללית בבית הספר וכי יש לו תרומה לילדים ללא צרכים מיוחדים (45%-ו-46%, בהתאמה). תרומה לצוות ההוראה בבית הספר, ובכלל זה הקניית מיומנויות וידע חדשים, צוינה בידי 18% מהמראיינים. עם זאת, רק 18% ממנהלי בתי הספר דיווחו על תוספת משאבים לבית הספר (תקציבים, שעות לימוד וכוח אדם נוסף) בזכות השילוב, ו-6% בלבד ציינו כי שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים מעלה את היוקרה המיוחסת לבית הספר המשלב. מממצאים אלה עולה כי עיקר תרומתו של תהליך השילוב לבתי הספר אינה דווקא בתחום החומרי, אלא בתחום החברתי.

לוח 6: התרומות לבית הספר, הקשיים וההשלכות השליליות בעקבות שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר (אחוזים*)

אחוז	
תרומה לבית הספר	
46	תרומה לילדים ללא מוגבלויות (קבלת השונה והאחר)
45	תרומה לאווירה חברתית כללית
18	בית הספר מקבל יותר משאבים
18	תרומה לצוות ההוראה בבית הספר
6	עלייה ביוקרת בית הספר בעקבות השילוב
7	אין כל תועלת בשילוב לבית הספר
קשיים הנגרמים עקב השילוב	
30	עומס גדול על המורה בכיתה
26	הפרעה להתנהלות הכיתה
24	אין מספיק משאבים כספיים לשילוב
15	פגיעה ברמת הלימודים הכללית
10	קשיים בשילוב החברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים
8	חוסר ידע או הכשרה של המורים
6	התנהגות אלימה של ילדים משולבים
5	אין מספיק כוח אדם לטפל בצורכי הילדים המשולבים
5	אין מספיק שירותי תמיכה נלווים (כגון ריפוי בעיסוק)
3	התנגדות לשילוב מצד הורים לילדים משולבים
3	חוסר שיתוף פעולה מצד הורים לילדים משולבים
13	אין קשיים
השלכות שליליות של השילוב	
15	הפרעה להתנהלות הכיתה
14	פגיעה ברמת הלימודים
10	למורים יש פחות זמן ויכולת להתייחס לשאר התלמידים בכיתה
9	התנהגות אלימה של הילדים המשולבים
3	השפעה שלילית של שילוב על האווירה החברתית בכיתה

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת.

בנוסף לכך, מנהלי בתי הספר נשאלו (בשאלה פתוחה) אלו קשיים נגרמים לבית הספר בשל השילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים (לוח 6). למעלה מ-30% מהמראיינים דיווחו על עומס גדול מדי על המורה בכיתה ו-26% נוספים דיווחו על הפרעה להתנהלות הכיתה. כמעט 24% מהמשיבים ציינו כי אין מספיק משאבים כספיים הנדרשים לבית הספר לשם שילוב מוצלח ולמעלה מ-15% התייחסו לפגיעה ברמת הלימודים הכללית בעקבות השילוב. כ-10% דיווחו על קשיים בשילוב החברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים. כ-13% בלבד ציינו כי לא נגרמים כל קשיים בעקבות השילוב.

במטרה לחדד את נושא הפגיעה בילדים האחרים בכיתה, מנהלי בתי הספר נשאלו באופן ספציפי האם השילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים פוגע להערכתם בילדים האחרים בכיתה, ואם כן, באיזה אופן. פחות משליש מהמנהלים השיבו בחיוב על שאלה זו. מלוח 6 עולה כי מדובר בעיקר בהפרעה להתנהלות הכיתה ופגיעה ברמת הלימודים.

5.8 ציוד ושינויים במבנה הפיזי הנדרשים לצורך השילוב

א. ציוד עזר לשילוב

לוח 7 מסכם את תשובותיהם של מנהלי בתי הספר לגבי ציוד עזר נוסף הנדרש לבתי הספר לשילוב מוצלח של ילדים עם צרכים מיוחדים. כפי שניתן לראות בלוח, 78% ממנהלי בתי ספר ציינו כי הם זקוקים למחשבים נישאים; כמעט 59% דיווחו על הצורך בציוד אור-קולי; כ-45% ציינו את הצורך במכשירי תקשורת; 27% וכ-11% ציינו הם זקוקים לכיסאות מיוחדים ולספרי ברייל, בהתאמה.

לוח 7: דיווח על ציוד עזר הנדרש לבתי הספר לשם שילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר (אחוזים)*

אחוזים	
78	מחשבים נישאים
59	ציוד אור-קולי
45	מכשירי תקשורת
27	כיסאות מיוחדים
11	ספרי ברייל
27	אחר**

* למשיבים ניתנה אפשרות לבחור יותר מתשובה אחת.
** בעיקר, ציוד לחדר הירגעות (או ציוד להרפיה) וציוד לתרפיות.

רוב ההורים ציינו כי ילדם אינו נזקק לציוד עזר. פחות משליש מהנשאלים בסקר ההורים דיווחו כי ילדם נזקק לציוד עזר. כמחציתם ציינו כי ילדם אינו מקבל מבית הספר את הציוד, אף-על-פי שהוא נזקק לו. בין הציוד החסר דווח על כיסא או שולחן מתכווננים, מחשב מסוג מסוים, מכשיר FM, טמ"ס (מכשיר הגדלה לקריאה על מסך) ומכשיר שמיעה. שאר המרואיינים ציינו כי המשפחה או גורם אחר רכשו את הציוד.

ב. מבנה פיזי של בית הספר

תשובות מנהלי בתי הספר בנוגע לשינויים הנדרשים במבנה הפיזי של בית ספרם במטרה להתאימו לצורכי התלמידים המשולבים מסוכמות בלוח 8 להלן. נראה כי יש צורך לפחות בשינוי אחד במבנה הפיזי (71% ממנהלי בתי הספר ציינו זאת).

לוח 8: שינויים במבנה הפיזי של בתי הספר הנדרשים לשם שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר (אחוזים)*

אחוזים	
71	יש צורך בשינוי המבנה הפיזי של בית הספר
25	הוספת מעלית
22	הוספת רמפה
22	בניית שירותי נכים

* למשיבים ניתנה אפשרות לבחור יותר מתשובה אחת.
ממצאים דומים נמצאו בסקר ההורים: יותר ממחצית המרואיינים אשר בעבורם סעיפי שאלון אלה היו רלוונטיים דיווחו על היעדר התאמה אקוסטית בכיתות, היעדר רמפה, שירותי נכים ומעלית.

5.9 המשאבים הנדרשים לבית הספר לצורך הצלחת השילוב

מנהלי בתי הספר היו תמימי דעים שהדבר החשוב ביותר שבתי הספר זקוקים לו למען הצלחת השילוב הנו המשאב הכספי: למעלה מ-82% מהמשיבים דיווחו על מחסור במשאבים כספיים בתשובה לשאלה זו. בנוסף, צוינו: הכשרה נוספת למורים; יותר שירותי תמיכה נלווים, כגון ריפוי בעיסוק ותרפיה באומנות; כוח אדם נוסף; ציוד עזר נוסף; ושיתוף פעולה בין כל הגורמים המשלבים (לוח 9).

לוח 9: המשאבים הנדרשים לבתי הספר להצלחת השילוב, לפי הערכת מנהלי בתי הספר (באחוזים*)

אחוזים	
82	יותר משאבים כספיים באופן כללי
33	הכשרה נוספת למורים
32	יותר שירותי תמיכה נלווים (ריפוי בעיסוק, תרפיה באומנויות וכדומה)
30	כוח אדם נוסף (מורים, סייעות)
21	יותר ציוד עזר לשילוב
6	יותר שיתוף פעולה בין כל הגורמים המטפלים בילדים המשולבים

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת.

מנהלי המת"א ציינו קשיים ובעיות דומים לאלה שהעלו מנהלי בתי הספר (כולל מחסור בכוח-אדם מקצועי והכשרה בלתי-מספקת של צוותי הוראה, מחסור בשעות סייעת, שירותי תמיכה נלווים ושירותים פרה-רפואיים, מבנה פיזי בלתי-מתאים של בית הספר ומחסור בציוד עזר). לדבריהם, מקורם העיקרי של בעיות וקשיים אלה הוא בתקציב בלתי-הולם לחוק השילוב. לדברי רבים ממנהלי המת"א, שיטות התקצוב הקיימות אינן מעודדות לפעול למען שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים במערכת חינוך רגילה. להיפך, הן מכוונות להוצאתם אל תוך מסגרות החינוך המיוחד.

עם זאת, מנהלי המת"א התייחסו למספר נקודות ייחודיות, ביניהן הניתוק הקיים, לדבריהם, בין החינוך הרגיל לחינוך המיוחד. לדעתם, בעיות רבות נוצרות בעקבות הנתק הקיים בין שני חלקים אלה של מערכת החינוך וחוסר המוטיבציה מצד אנשי החינוך הרגיל לקחת חלק פעיל בקידום וביישום תכנית השילוב. נקודה ייחודית נוספת שהעלו מנהלי המת"א התייחסת לאי-הבהירות וחוסר התייחסות של החוק וחוזר מנכ"ל להיבטים מנהליים חשובים רבים, כגון: הדרכות והשתלמויות מטעם מת"א ומספר המטופלים לשעת טיפול פרה-רפואי. חוסר בהירות זה מעכב ומקשה מאוד על תפקוד המת"א, בפרט, ועל יישום החוק, בכלל.

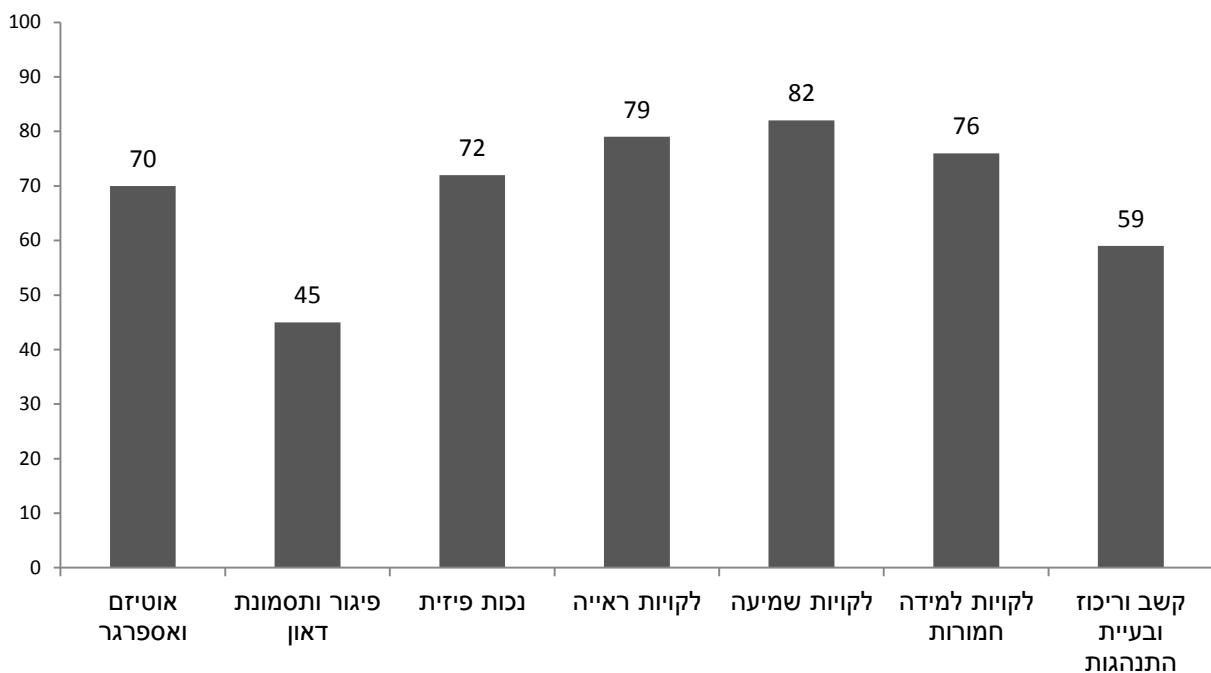
גם הורי הילדים המשולבים התבקשו להעריך מה עוד יכולים בתי הספר לעשות על-מנת לשפר ולהקל על שילוב ילדיהם. חלקם הגדול של הנושאים שהעלו ההורים זהים למשאבים שהזכירו מנהלי בתי הספר (לוח 9 לעיל) ומנהלי המת"א. כשליש מכלל המרואיינים ציינו כי לשם שיפור תהליך השילוב, יש להעניק הכשרה מקצועית נוספת לצוות בית הספר, ויותר מרבע הניחו כי יש לספק יותר שירותי תמיכה נלווים, כגון הוראה מתקנת ריפוי בעיסוק. ושירותי סייעת. בין ההמלצות הנוספות שצוינו היו: סיוע בשילוב החברתי של הילד; התאמת מבנה בית הספר והספקת ציוד עזר בהתאם לצורכי הילד; סיוע בלימודים; שיפור היחס כלפי הילד מצד צוות בית הספר; בניית תכנית לימודים מיוחדת; הגברת שיתוף הפעולה בין בית הספר להורי הילד; הקטנת מספר התלמידים בכיתה (לוח ב-5 בנספח ב').

5.10 שילוב חברתי של ילדים עם מוגבלויות בבתי הספר

לפי דיווח מנהלי בתי הספר הילדים המשולבים אינם סובלים בדרך כלל מיחס שלילי מצד הילדים האחרים (כ-49% - אף פעם ו-47% - בחלק קטן מהמקרים).

מנהלי בתי הספר התבקשו לציין באופן ספציפי לגבי כל אחד מסוגי הלקויות באיזו מידה ילדים אלו משולבים בדרך כלל מבחינה חברתית. מהדיווח נראה כי מידת השילוב החברתי משתנה בהתאם לסוג הלקות (תרשים 5). השילוב החברתי של ילדים עם לקויות בתחום הלימודי, עם לקויות שמיעה וראייה ועם נכות פיזית זוכה להצלחה רבה יותר בהשוואה לשילובם של ילדים עם אוטיזם ואספרגר, של ילדים עם פיגור ותסמונת דאון ושל ילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות.

תרשים 5: מנהלים שהעריכו את מידת השילוב החברתי במידה רבה, לפי סוג הלקות (באחוזים)*



* מתוך המנהלים שציינו כי הלקות רלוונטית לבית ספרם.

כאשר נשאלו הורי הילדים המשולבים האם ילדם נפגש עם ילדים אחרים מהכיתה לאחר סיום יום הלימודים, פחות ממחציתם השיבו כי מפגשים אלה מתקיימים לעתים קרובות. שאר המרואיינים העריכו כי מפגשים אלה מתקיימים לעתים רחוקות או שאינם מתקיימים אף פעם. הורים לילדים עם לקויות כמו נכות פיזית ופיגור או תסמונת דאון נטו יותר לדווח על היעדר מפגשים כאלה, בהשוואה להורים לילדים עם לקויות אחרות.

בנוגע לסיוע מצד צוותי בתי הספר בשילובם החברתי של ילדים בעלי צרכים מיוחדים, רוב ההורים שעבורם שאלה זו הייתה רלוונטית ציינו כי מחנכת הכיתה משתדלת לעזור לילד בנושא. עם זאת, כחמישית המשתתפים בסקר ההורים השיבו כי מחנכת הכיתה אינה עוזרת לילד בעל הצרכים המיוחדים להשתלב בכיתה מבחינה חברתית.

רוב ההורים דיווחו כי ילדם נוהג להשתתף באירועים חברתיים שונים, הנערכים מטעם בית הספר. כמו כן, רוב הנשאלים העריכו כי בית הספר משתדל בדרך כלל לבצע את הסידורים הנחוצים להשתתפות ילדם באירועים החברתיים השונים במסגרת בית הספר. עם זאת, כחמישית מקרב ההורים ענו בשלילה לשאלה זו.

5.11 מידת ההצלחה של השילוב

א. מידת ההצלחה של תהליך השילוב

רוב ההורים העריכו את שילוב ילדיהם כמוצלח במידה רבה, ואף, רבה מאוד. לא נמצאו הבדלים משמעותיים במידת ההערכה של תהליך השילוב, לפי סוג הלקות של הילד (לוח 10).

לוח 10: הורים שהעריכו את תהליך השילוב כמוצלח במידה רבה או רבה מאוד, לפי סוג הלקות של הילד (באחוזים)*

אחוזים	
90	אספרגר ואוטיזם
90	פיגור ותסמונת דאון
83	לקות ראייה
93	לקות שמיעה
86	נכות פיזית
85	לקות למידה חמורה, הפערות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות
64	שילוב של מספר מוגבלויות

*מתוך סה"כ הורים לילדים עם אותה לקות

כמעט מחצית המשיבים ייחסו את ההערכה החיובית שנתנו לשילוב ילדיהם בהצלחת שילובם החברתי ושליש - להתקדמות הילד בלימודים. בין הסיבות הנוספות להצלחת השילוב צוין בין השאר: נכונות ותרומה רבה של צוות בית הספר לשילוב; התאמה אישית של הילד לשילוב (כולל אופיו האישי, סוג הלקות וחומרתה); מעורבות גבוהה של הורי הילד בתהליך השילוב; חוויה חיובית של הילד בבית הספר ("הילד נהנה בבית הספר"); בזכות השילוב, הילד רוכש את הנורמות/הערכים של החברה הרחבה; תרומת הסייעת; ושיתוף פעולה בין הורי הילד לבין צוות בית הספר (נספח ז').

רק כשמינית מהמשיבים בסקר ציינו כי שילוב הילד הצליח במידה מועטה, ואף, מועטה מאוד. הנשאלים נטו לנמק את הערכתם זו בחוסר התקדמותו של הילד בלימודים, בשילוב חברתי לא-מוצלח או בחוסר נכונותו של צוות בית הספר להשתתף ולעזור בשילוב הילד. את הפירוט המלא של הסיבות לאי-הצלחת השילוב ניתן לראות בלוח ב-6 בנספח ב'.

אף שרוב ההורים העריכו את שילוב ילדיהם כמוצלח בעיקר, יותר ממחציתם ציינו כי במהלך השילוב התעוררו בעיות וקשיים מיוחדים. בין הבעיות העיקריות שהתעוררו במהלך השילוב, צוינו, בין השאר: העדר הכשרה של צוות בית הספר, בעיות בשילוב החברתי של הילד, בעיות וקשיים בלימודים במקצועות השונים, בעיות התנהגות מצד הילד המשולב (אלימות ועוד), בעיות וקשיים הקשורים לשירותי הסייעת ולשירותי תמיכה נוספים (העדר השירות, חוסר שעות), ומחסור בציוד עזר מתאים (ראו פירוט בנספח ח').

ב. מידת ההצלחה של השילוב לפי סוג הלקות

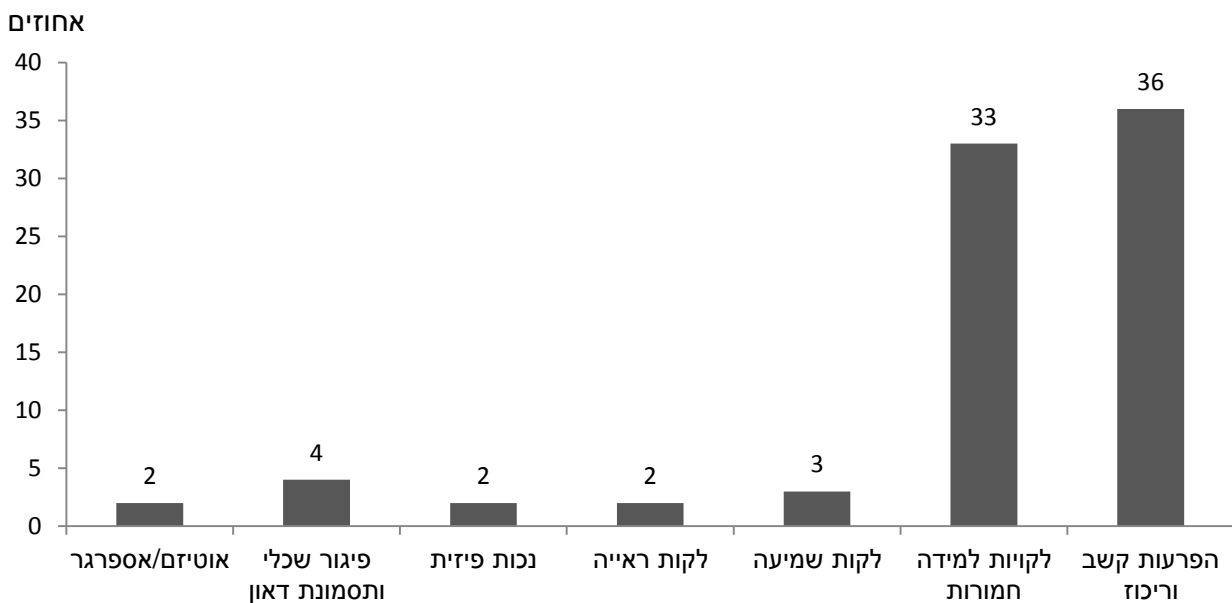
מנהלי בתי הספר נשאלו האם קיימים סוגי מוגבלויות שלגביהם השילוב בבית הספר מוצלח יותר, או לחילופין, שלגביהם התעוררו קשיים רבים בשילוב (בשתי שאלות שונות). כמחצית המשיבים הצביעו על שילובם המוצלח של ילדים עם לקויות למידה חמורות (לוח 11). יחד עם זאת, 33% מהמנהלים ציינו כי בשילובם של ילדים עם לקות למידה חמורה מתעוררים הכי הרבה קשיים (תרשים 6). לוח 11 להלן מפרט את תשובות מנהלי בתי הספר בנוגע לנושאים אלה.

לוח 11: סוגי לקויות שלגביהן ציינו מהלי בתי הספר כי השילוב בבית הספר מוצלח יותר (באחוזים)*

שילוב מוצלח	אחוזים
לקות למידה חמורה	50
לקות שמיעה	15
אוטיזם / אספרגר	12
הפרעת קשב וריכוז והפרעות התנהגותיות	11
לקות ראייה	11

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מלקות אחת.

תרשים 6: סוגי לקויות שלגביהן ציינו מנהלי בתי הספר כי הן הקשות ביותר לשילוב (באחוזים)*



* חלק מהמנהלים כללו ילדים עם בעיות רגשיות הקשורות למצבים חברתיים או משפחתיים, אשר מתמודדים עם קשיים מיוחדים. ילדים אלה אינם שייכים למערכת החינוך המיוחד.

ג. יוזמות מוצלחות ביחס לשילוב

מנהלי המת"א נשאלו לגבי יוזמות מוצלחות בבתי הספר בתחום השילוב. רבים ממנהלי המת"א דיווחו על יוזמות ותכניות ייחודיות שפותחו במת"א שלם, המכוונות בדרך כלל לילדים עם לקות ספציפית. מבין הלקויות השונות, בלט מספר רב של תכניות המיועדות לילדים עם לקויות תקשורת,

תסמונת דאון, מוגבלות פיזית, לקויות למידה חמורות ובעיות התנהגות. תכניות שילוב אלו מתייחסות הן לתחום הלימודי והן לתחום הבין-אישי או החברתי. קיימות יוזמות ייחודיות בכל שכבות מערכת החינוך: גני ילדים, חינוך יסודי, חטיבת ביניים ובית ספר תיכון, וגם יוזמות ספציפיות המיועדות לתקופות המעבר בין מסגרות הלימוד השונות.

באופן כללי, ניתן לומר כי תכניות שילוב מוצלחות רבות שתיארו מנהלי המתי"אות מבוססות על שיתוף פעולה ותיאום בין הגורמים המקצועיים השונים המטפלים בילד (כולל מחנכים מהחינוך הרגיל, מורים מקצועיים, מורות שילוב). כמו כן, אופיינו תכניות שילוב מוצלחות בשיתוף פעולה גם עם מטפלים ואנשי מקצוע המעניקים לילד תמיכה באופן פרטי בתשלום ההורים.

5.12 הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה והבדלים בין אזורים

א. הבדלים בין מגזרים

במסגרת סקר מנהלי המתי"אות בדקנו את ההבדלים בין המגזר היהודי למגזר הערבי. מנהלי המתי"אות בשני המגזרים ציינו שמספר התלמידים המשולבים בחינוך הרגיל והתמיכה הניתנת להם גדל בעקבות יישום פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד. בנוסף, מנהלי מתי"אות מיישובים ערביים הצביעו על עלייה במספר התלמידים המשולבים עם לקויות ראייה ושמיעה בעקבות יישום החוק, לעומת המגזר היהודי - שבו לא חל שינוי. ייתכן שדיווח זה מוסבר בעובדה שחלקם הגדול של ילדים עם לקויות ראייה ושמיעה במגזר היהודי היו משולבים עוד טרם כניסתו של פרק השילוב לתוקפו.

בסקר בקרב מנהלי בתי הספר נמצאו הבדלים משמעותיים בין שני המגזרים - היהודי והערבי, הכולל בתוכו ערבים, דרוזים ובדווים, בדיווח על מחסור בציווד עזר הנדרש לשם שילוב מוצלח של ילדים עם צרכים מיוחדים (לוח 12). בסקר זה נכללו בסך הכול 366 בתי ספר, מתוכם 262 במגזר היהודי, ו-104 במגזר הערבי (74 בתי ספר נמצאים במגזר הערבי; 20-במגזר הבדווי; ו-10 - במגזר הדרוזי).

כפי שניתן לראות בלוח 12, ההבדלים בין שני המגזרים הנם עקביים לאורך כל הפריטים ברשימת הציווד. יש לציין שמחסור בציווד במגזר הערבי מוצא ביטוי גם בתשובה לשאלה מהו הדבר החשוב ביותר שבית הספר זקוק לו למען הצלחת השילוב. כמעט 33% מהנשאלים הלא-יהודיים ציינו ציווד נוסף, פי שניים יותר מאשר היהודים (כ-16%).

לוח 12: מחסור בציווד עזר הנדרש לבית הספר לשם שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים להערכת מנהלי בתי הספר, לפי מגזר(באחוזים)

הציווד	מגזר יהודי	מגזר ערבי
כיסאות מיוחדים	20	45
מחשבים נישאים	77	82
מכשירי תקשורת	35	69
ציווד אור-קולי	53	72
ספריי ברייל	7	22

לגבי התאמת המבנה הפיזי של בית הספר לצורכי הילדים המשולבים, נמצא צורך רב בשתי האוכלוסיות, ללא הבדלים מובהקים.

הבדלים בין שתי האוכלוסיות נמצאו גם בשיעורי ההימצאות של שירותי תמיכה שונים וחדרי טיפולים מתאימים בבתי הספר. כפי שניתן לראות בלוח 13, מלבד שירותי סיעוד, פיזיותרפיסט וסייעת, כל שאר שירותי התמיכה נדירים יותר באופן בולט בבתי הספר במגזר הלא-יהודי, בעיקר, הוראה מתקנת, טיפול באומנות, פסיכולוג ויועץ חינוכי. בכל הנוגע להימצאות חדר טיפולים מתאים, ניתן להסיק מהממצאים כי באופן עקבי בבתי ספר שאינם במגזר היהודי, קיימים פחות חדרי טיפולים הולמים בעבור כל אחד משירותי התמיכה הכלולים בסקר, אם כי בעבור שירותים מסוימים נמצא מחסור גם ברוב בתי הספר במגזר היהודי.

לוח 13: קיומם של שירותי וחדרי טיפולים מתאים בעבורו בבתי הספר לפי דיווח מנהלי בתי הספר, לפי קבוצת אוכלוסייה (באחוזים)

סוג השירות	השירות קיים בבית הספר		יש חדר טיפולים מתאים	
	המגזר היהודי	המגזר הלא-יהודי	המגזר היהודי	המגזר הלא-יהודי
שירותי סיעוד	54	74	83	70
פיזיותרפיסט	3	3	13	1
סייעת	73	72	41	26
קלינאי תקשורת	33	13	34	5
מרפא בעיסוק	33	25	31	11
מטפל באומנות	73	15	64	9
פסיכולוג	97	85	64	47
יועץ חינוכי	91	61	87	47
מורה להוראה מתקנת	94	45	89	27

ממצאי סקר מנהלי המת"אאות אינם מצביעים על הבדלים בולטים בין המגזר הערבי למגזר היהודי, בכל הקשור להתנהלות ועדות שילוב, מעורבות ההורים בתהליך השילוב ומידת המוטיבציה של צוותי הוראה בשילוב ילדים עם צרכים מיוחדים. בדומה, דיווחו מנהלי בתי ספר משני המגזרים כי ועדות שילוב מתקיימות בבתי הספר באופן סדיר (למעלה מ-98% בשני המגזרים דיווחו על כך). למעלה ממחצית מנהלי בתי הספר בשני המגזרים (היהודי והלא-יהודי) ציינו כי ישנם ילדים שאינם מגיעים לוועדות שילוב.

במספר שאלות הבודקות את מידת מעורבות ההורים בתהליך השילוב של ילדיהם, נמצאו הבדלים מסוימים בין דיווחיהם של מנהלי בתי הספר במגזרים השונים. לגבי השתתפות הורי הילד בוועדת השילוב, כמעט 29% ממנהלי בתי הספר מהמגזר הלא-יהודי העידו על השתתפות פסיבית (אינם נוכחים כלל או שאינם נוטים להביע את דעתם כאשר הם נוכחים), לעומת כ-11% בלבד במגזר היהודי. זאת ועוד, כמעט 63% במגזר היהודי וכ-73% במגזר הערבי דיווחו כי ההורים שותפים בקביעת תכנית חינוכית יחידנית בחלק קטן מהמקרים בלבד או שאינם שותפים אף פעם. הממצאים מראים עוד כי ההורים מודעים תמיד או ברוב המקרים לתמיכה שהם יכולים לדרוש בעבור ילדם המשולב בבית הספר: למעלה מ-85% וכמעט 78% מהנבדקים במגזרים היהודי והלא-יהודי בהתאמה העידו על כך.

ניתן להצביע על הבדלים מסוימים בין שתי האוכלוסיות (היהודית והערבית) גם בנוגע למידת נכונותם של המורים בבתי הספר לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים. כ-85% מקרב מנהלי בתי הספר במגזר

היהודי לעומת כ-75% במגזר הערבי ציינו כי המורים מפגינים בדרך כלל נכונות רבה או רבה מאוד לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים.

לא נמצא הבדל בין שני המגזרים במידת ההתנגדות מצד הורי הילדים האחרים לשילוב: 100% ממנהלי בתי הספר היהודיים וכ-97% ממנהלי בתי הספר הלא-יהודיים ציינו כי אירעו מקרים מעטים כאלה או שכמעט שלא.

הבדל שנמצא בין האוכלוסייה היהודית ללא-יהודית נוגע לפגיעה המיוחסת בתלמידים האחרים בכיתה, בעקבות השילוב: 40% במגזר היהודי דיווחו על פגיעה, שבגללה למורים יש פחות זמן ויכולת להתייחס לשאר התלמידים בכיתה, השפעה שלילית של השילוב על האווירה החברתית בכיתה (לוח 14), לעומת 21% במגזר הערבי. וביתר פירוט, פגיעה ברמת הלימודים, הפרעה להתנהלות הכיתה, התנהגות אלימה של הילדים המשולבים.

לוח 14: התרומה והקשיים הנגרמים לבית הספר משילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים להערכת מנהלי בתי הספר, לפי מגזר (באחוזים)*

ערבים	יהודים	רווח לבית הספר התרומה לבין הספר
		התרומה לבין הספר
10	4	יוקרה
25	15	תוספת משאבים
39	47	אווירה חברתית כללית
8	61	תרומה לילדים ללא מוגבלויות
		הקשיים הנגרמים לבית הספר
19	35	עומס גדול מדי על המורה
11	32	הפרעה להתנהלות הכיתה
30	22	אין מספיק משאבים כספיים
10	18	פגיעה ברמת הלימודים
14	9	קשיים בשילוב החברתי
10	7	חוסר ידע של המורים
1	7	התנהגות אלימה

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת.

לגבי כל סוגי הלקויות, מנהלי המת"א"אות בשני המגזרים ראו צורך באופן כללי ביותר הדרכה וייעוץ למורים המשלבים. מעניין כי רובם הגדול של מנהלי המת"א"אות, הן במגזר היהודי והן במגזר הערבי, ציינו בעיות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות כמצריכות הדרכה נוספת לצוותי ההוראה (95%-ו-100%, בהתאמה).

מנהלי בתי הספר בשתי האוכלוסיות היו תמימי דעים כי הצורך העז ביותר בהדרכה וייעוץ נוספים למורים קיים בנוגע לשלוש הלקויות "הקלות": לקויות למידה חמורות, הפרעת קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות (צוין בידי למעלה מ-80% לגבי כל לקות). מלבד זאת ולמעט אוטיזם ואספרגר, בכל אחד מסוגי הלקויות הנוספים ברשימה (ראייה, שמיעה, נכות פיזית, פיגור ותסמונת דאון) דיווחו שיעור גבוה יותר של מרואיינים מהמגזר הלא-יהודי על הצורך בייעוץ והדרכה נוספים למורים.

מנהלי בתי הספר שבהם מועסקות סייעות נשאלו האם ניתנת לסייעות הכשרה כלשהי מטעם בית הספר. במגזר היהודי דיווחו 61% על היעדר הכשרה עבור הסייעות, לעומת כ-78% במגזר הערבי.

עוד התבקשו מנהלי בתי ספר לציין מה לדעתם מרוויח בית הספר משילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים, ולחילופין, אילו קשיים נגרמים כתוצאה ממנו. ניתן לראות את התפלגות התשובות לשתיה שאלות אלה בקרב שני המגזרים (היהודי והערבי) בלוח 14.

מנהלי בתי הספר במגזר היהודי ציינו במיוחד את התרומה לילדים ללא מוגבלויות, לעומת מנהלים מעטים בבתי הספר במגזר הערבי.

ב. מרכז לעומת פריפריה

בסקר רואיינו 53 מנהלי מתי"אות: 15 - במרכז הארץ או בערים הגדולות (כגון: תל-אביב, חיפה, ירושלים, בת-ים, גבעתיים, רמת גן, הרצליה, רחובות), ו-38 בפריפריה (כגון נהריה והגליל). בהתאם, רואיינו מנהלי בתי הספר בחלוקה דומה: 199 במרכז ו-166 בפריפריה.

כאשר התבקשו להשוות בין המצב כיום למצב שקדם להכנסת פרק השילוב לחוק חינוך מיוחד, היו מנהלי המתי"אות במרכז ובפריפריה תמימי דעים לגבי גידול במספר הילדים המשולבים בחינוך רגיל לאחר יישום פרק השילוב, וגם בנוגע לעלייה בתמיכה הניתנת לתלמידים אלה. ממצא זה נכון בנוגע לכל הלקויות, למעט ילדים בעלי לקויות שמיעה במרכז ובפריפריה ובעלי לקויות ראייה באזור המרכז בלבד.

למעלה מ-90% ממנהלי המתי"אות וכמעט כל מנהלי בתי הספר (98%) בשני האזורים דיווחו כי ועדות השילוב מתקיימות באופן סדיר וכי תמיד, או ברוב המקרים, נוכח בהן נציג של מתי"א (80%-ו-95%, בהתאמה). כ-63% ו-49% ממנהלי בתי הספר מהמרכז ומהפריפריה (בהתאמה) ציינו כי ישנם ילדים בעלי צרכים מיוחדים שאינם פונים לוועדות השילוב. לא נמצאו הבדלים בין שתי האוכלוסיות בסוגי הלקויות של ילדים אלה (רובם ילדים עם לקויות למידה חמורות או שילוב כלשהו בין לקות למידה ו/או הפרעת קשב וריכוז ו/או בעיות התנהגותיות).

מתשובות מנהלי המתי"אות ניתן להסיק כי קיימת מודעות רבה יותר לתמיכה שמשפחות זכאיות לדרוש מבתי הספר בעבור ילדיהן בקרב הורים המתגוררים במרכז הארץ (כ-93%, לעומת כ-71% בפריפריה). יתרה מזו, יותר מנהלי מתי"אות מהמרכז ציינו את הורי הילד כגורם מפנה לוועדת השילוב.

לעומת זאת, הערכה פרטנית של יכולות הילד בכל מקצועות הלימוד מתבצעת (תמיד או ברוב המקרים) יותר בבתי ספר בפריפריה: למעלה מ-71% לעומת כ-60% במרכז. בפריפריה נהוג גם יותר (תמיד או ברוב בתי הספר) למנות "רכז" או "מתאם שילוב": כ-86% ממנהלי המתי"אות בפריפריה לעומת כ-73% במרכז הארץ.

לא נמצא הבדל בין דיווחי מנהלי בתי ספר במרכז לפריפריה לגבי מעורבות ההורים בתהליך השילוב והערכת תפקודו של הילד המשולב. הבדל משמעותי בין המרכז לפריפריה נוגע לציוד עזר הקיים בבתי

הספר בעבור הילדים המשולבים. כמעט 53% ממנהלי המתי"אות בפריפריה ציינו כי ציוד כזה קיים רק בחלק קטן מבתי הספר, לעומת כ-27% במרכז. באופן דומה, מתוך הדיווח של מנהלי בתי הספר ניתן ללמוד על הבדלים בין המרכז לפריפריה במידת ההיזקקות לציוד (לוח 15). לא נמצאו הבדלים בתשובות מנהלי בתי הספר ממרכז הארץ לעומת מנהלים בפריפריה, בהיבטים הקשורים למבנה פיזי של בתי הספר.

לוח 15: מנהלי בתי הספר שהצביעו על מחסור בציוד עזר הנדרש לבית הספר לשם שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, במרכז ובפריפריה (באחוזים)

ציוד	מרכז	פריפריה
כיסאות מיוחדים*	21	34
מחשבים נישאים*	72	85
מכשירי תקשורת*	41	50
ציוד אור-קולי	56	61
ספרי ברייל*	8	15

לוח 16 להלן מציג את דיווחם של מנהלי בתי הספר במרכז ובפריפריה לגבי הימצאותם של שירותי התמיכה השונים בבתי הספר. לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין המרכז לפריפריה, למעט שירותי סיעוד, טיפול באומנות והוראה מתקנת. במרכז יש פחות אחיות מאשר בפריפריה, אך יש יותר מטפלים באומנות ויותר מורות להוראה מתקנת. עם זאת, בנוגע לכל אחד משירותי התמיכה, למעט פסיכולוג, מרואיינים מאזורי הפריפריה נטו יותר לדווח על מחסור בחדרי טיפולים מתאימים.

לוח 16: העדר שירות וחדר טיפולים מתאים בעבורו בבית הספר במרכז ובפריפריה, לפי דיווח מנהלי בתי הספר (באחוזים)

סוג השירות	השירות קיים בבית הספר		יש חדר טיפולים מתאים	
	מרכז	פריפריה	מרכז	פריפריה
שירותי סיעוד*	47	75	80	78
פיזיותרפיסט	2	4	11	6
סייעת	70	75	37	35
קלינאי תקשורת	25	29	31	21
מרפא בעיסוק	28	34	29	20
פסיכולוג	93	93	53	66
מטפל באומנות*	65	46	61	32
יועץ חינוכי	85	79	79	72
מורה להוראה מתקנת*	88	70	78	64

לא נמצאו הבדלים משמעותיים בתשובות מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי הספר בין מרכז הארץ לפריפריה ברוב ההיבטים הקשורים לצורך בהדרכה ולמידת המוטיבציה של צוותי ההוראה בנושא השילוב, כמו גם להיקף השילוב החברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים.

כאשר נשאלו מהו הדבר החשוב שבית הספר זקוק לו למען הצלחת השילוב, למעלה מ-82% מקרב מנהלי בתי הספר בכל האזורים הצביעו על צורך במשאבים כספיים וכ-30% - על צורך בכוח אדם נוסף (לוח 17). עם זאת, כמעט 26% מהנבדקים באזורי הפריפריה הצביעו על הצורך בציווד עזר נוסף (בהשוואה ל-17% במרכז); כמעט 38% ציינו צורך בהכשרה נוספת למורים (בהשוואה ל-28% במרכז); ו-26% דיווחו על הצורך בשירותי תמיכה נוספים (לעומת כמעט 38% במרכז).

לוח 17: המשאבים הנדרשים לבתי הספר להצלחת השילוב, לפי הערכת מנהלי בתי ספר במרכז ובפריפריה* (אחוזים)**

המשאב	מרכז	פריפריה
יותר משאבים כספיים באופן כללי	82	82
כוח אדם נוסף (מורים, סייעות)	30	30
הכשרה נוספת למורים	28	38
יותר שירותי תמיכה נלווים	38	26
יותר ציווד עזר לשילוב	17	26

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת.

ג. אחוז התלמידים המשולבים בבית הספר

בדקנו בנייתוח רב-משתני את הקשר בין אחוז התלמידים המשולבים בבית הספר לבין מגזר, אזור ומספר התלמידים הכללי בבית הספר. כפי שניתן לראות בלוח 18 להלן, המשתנים מיקום גאוגרפי (מרכז/פריפריה) והשתייכות למגזר (יהודי/ערבי) אינם מנבאים מובהקים לשיעור התלמידים המשולבים בבית ספר. לעומת זאת, גודל בית הספר נמצא מובהק: ככל שבית הספר קטן יותר, כך שיעור התלמידים המשולבים בו גדול יותר. ממצא זה דומה לממצאים שהוצגו על-ידי האגף לחינוך מיוחד במשרד החינוך בשנת 2005 (מצגת באתר האינטרנט של משרד החינוך).

לוח 18: הגורמים המשפיעים על שיעור התלמידים המשולבים בבית הספר, לפי דיווח מנהלי בתי הספר (ניתוח רב-משתני)

משתנה	B	SEB	Beta
Constant	.230	.020	
מגזר יהודי/ערבי	-.001	.011	-.003
מרכז/פריפריה	-.014	.009	-.078
מספר התלמידים הכללי בבית הספר	-.038	.007	-.312

Adjusted R²=0.094

רשימת מקורות

- אבישר, ג'. 1999. **מנהל בית הספר כסוכן שינוי בתהליך שילוב התלמיד החרוג בכיתה הרגילה**. הפקולטה לחינוך, החוג לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- בלס, נ'; לאור, א'. 2002. **החינוך המיוחד בישראל ומדיניות השילוב**. הוצאת המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים.
- בלס, נ'. 2006. **מחקר מקיף על ילדים בעלי צרכים מיוחדים במערכת החינוך בישראל והצעה שלינוי השיטה התקציבית**. דוח מחקר. המרכז לקידום החינוך והשילוב של עמותת ית"ד ואלו"ט, האגודה הלאומית לאוטיסטים בישראל.
- בן-צור, ר'. 2008. "הפגנת הורי נכים ללא סייעת: 'זה חיים ומוות'". **חדשות Ynet**, 24.03.08.
- ברנדס, ע'; נשר, פ'. 1996. "שווים ולא נפרדים - תלמידים בעלי צרכים מיוחדים". בתוך: **הקפיצה השלישית, שינויים ורפורמות במערכת החינוך בשנות התשעים**. ברנדס, ע'. (עורך). עמ' 127-146. משרד החינוך, התרבות והספורט, ירושלים.
- מבקר המדינה. 2002. "שילוב אנשים עם מוגבלות בחברה ובעבודה". **דוח מבקר המדינה לשנת 2001**. מס' 52 ב'. <http://www.pigur.co.il/parshanut/mevaker52bspecial.htm>
- המועצה הלאומית לשלום הילד. 2007. **ילדים בישראל 2007 - שנתון סטטיסטי**.
- ועדת מרגלית. 2000. **דו"ח הוועדה לבחינת יישום חוק החינוך המיוחד**. <http://info.smkb.ac.il/home/home.exe/2148/12285>
- חיים, ע'. 2007. "שילוב התלמיד עם צרכים מיוחדים: סקירה של השילוב בפועל", מצגת שהוצגה לפני ועדת דורנר השנייה, 28.10.07.
- זליקוביץ, מ'. 2005. "הילד לקוי למידה? כדאי שיהיה לך כסף". **חדשות Ynet**, 19.12.05.
- כהן, ש'. 2007. "האם חוסכת המדינה על גב ילדים מוגבלים?". **חדשות ערוץ 7**, 19.12.07.
- מינץ, ס'. 2007. "סקירת מסד הנתונים האינטרנטי לנושא השילוב ולוועדת ההשמה", מצגת שהוצגה לפני ועדת דורנר השנייה, 28.10.07.
- מליחי, ס'. 2007. "תכנית השילוב: עקרונות יישום תכנית השילוב כחלק מיישום החוק", מצגת שהוצגה לפני ועדת דורנר השנייה, 28.10.07.
- קשתי, א'. 2008. "בכירים במערכת החינוך - אין די פיקוח על כספי החינוך המיוחד", **הארץ**, 16.03.08.
- קשתי, א'. 2007. "הגיע הזמן שמשדד החינוך ישלם". **הארץ**, 27.07.07.
- קשתי, א'. 2007. "דילמת ההורים: מאבק בממסד או שיתוף פעולה?". **הארץ**, 16.02.07.

שרון, א'; צ'סנר, ס'; אור-נוי, א'; שטרוסברג, נ'; וילנסקי, ד'; נאון, ד'. 2008. **תכנית עידוד לטיפול בילדים הסובלים מהפרעות קשב וריכוז (ADHD) בארבעה בתי ספר בירושלים**. תמצית מחקר הערכה. תמ-26-08, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

תיבון, א'. 2007. "עתירה: משרד החינוך מפלה בין אוטיסטים". **חדשות וואלה**, 9.07.07.

נספחים

נספח א': עמותות וארגונים שעמם נוצר קשר לצורך גיוס הורים למחקר שילוב

שם הארגון	סוג הלקות
איל"ן- איגוד ישראלי לילדים נפגעים	נכות פיזית
אלו"ט - האגודה הישראלית לילדים אוטיסטים	אוטיזם
אפי - עמותת ישראלית לתסמונת אספרגר	אספרגר
ית"ד - עמותת הורים לילדי תסמונת דאון	תסמונת דאון
אופק לילדינו - ארגון הורים לילדים לקויי ראייה ועיוורים	לקות ראייה
ביחד - ילדים ומבוגרים עם הפרעות קשב וריכוז	הפרעות קשב וריכוז
מרכז שמ"ע לחינוך ושיקום ילדים ונוער לקוי שמיעה	לקות שמיעה
א.ו.י. ישראל - Auditory Verbal Israel	לקות שמיעה
יד על הלב - הורים דתיים לילדים עם תסמונת דאון	תסמונת דאון
עמותת לתמיכה בילד הנכה במגזר הדרוזי	נכות פיזית
אלמאנארה – אגודת עיוורים בנצרת	לקות ראייה
מתנ"ס קריית יובל	לקויות למידה
מתנ"ס רמות	לקויות למידה
מתנ"ס בוכרים	לקויות למידה
מתנ"ס כפר מנדא	לקויות למידה
מתנ"ס מעלה אדומים	לקויות למידה

נספח ב': הערכות ההורים בנושאים שונים - לוחות

לוח ב-1: הנושאים שלגביהם התקבל או היה חסר מידע לפני בחירת בית הספר, לפי הערכת ההורים* (אחוזים)

התקבל מידע	היה חסר מידע	
57	58	מידת הנכונות, הניסיון והידע של בתי הספר בסביבה לקלוט ילדים עם צרכים מיוחדים
40	34	פרטים שונים לגבי תהליך השילוב בבית הספר
27	48	תכניות לימודיות ספציפיות בבית הספר
22	29	זכויות הילד המשולב, כולל שירותי תמיכה, ציוד עזר, שעות סיוע ועוד
19	25	מידת הנגישות של בתי הספר, כולל רמפה, מעלית וכדומה
9	11	אחר

* הורים שקיבלו מידע או הסבר לפני שבחרו בבית הספר.

לוח ב-2: התפלגות מקבלי הסייעת לפי סוג הלקות (לפי הערכת ההורים) וחלקם היחסי מתוך סה"כ הילדים עם הלקות (באחוזים)

אחוז יחסי מתוך סה"כ מקבלי סייעת מטעם הרשות בסקר	אחוז יחסי מתוך סה"כ ילדים עם אותנו סוג של לקות בסקר	
33	85	אספרגר/אוטיזם
30	90	פיגור/תסמונת דאון
8	60	לקות ראייה
3	13	לקות שמיעה
20	70	נכות פיזית
3	26	הפרעה רגשית ו/או התנהגותית, ו/או לקות למידה ו/או הפרעת קשב וריכוז
3	36	אחר

לוח ב-3: סוגי ידע ו/או הכשרה החסרים במיוחד לסייעת, לפי הערכת ההורים (אחוזים)*

אחוזים	
60	ידע או הכשרה ספציפיים לגבי סוג הלקות
28	ידע או הכשרה הנדרשים על-מנת לסייע לילד בלימודים
24	ידע או הכשרה בנוגע לתהליך השילוב באופן כללי
14	ידע או הכשרה הנדרשים על-מנת לסייע לילד בשילוב חברתי
10	אחר

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת.

לוח ב-4: בעיות וקשיים עיקריים בקבלת שירותי תמיכה נלווים, לפי הערכת ההורים (באחוזים)*

אחוזים	
59	לא מקבלים את השירותים הנדרשים בגין היעדר תקציב
21	מחסומים וקשיים ביוורקטיים המקשים על קבלת השירותים (כולל זמן המתנה לאבחון וכדומה)
20	בעיות וקשיים בקבלת שירותי הסייעת (יש צורך ביותר שעות סיוע, העדר הכשרה מספקת ועוד)
20	בית הספר אינו מאפשר לקבל את השירותים הנדרשים (הגבלות בסל השילוב של בית הספר, העדר שירות תמיכה מסוים בבית הספר)
19	הורי הילד חייבים להילחם על-מנת שהילד אכן יקבל את מה שמגיע לו
15	חוסר מודעות או ידע בקרב הורים בנוגע לשירותים שילדיהם זכאים לקבל
12	מחסור בכוח-אדם מקצועי שיכול להעניק את השירותים (קלינאי תקשורת, מרפאים בעיסוק וכדומה)
9	באזור מגורים של המשפחה חסרים נותני שירותים/אנשי מקצוע להענקת טיפול הולם לילד
3	תנאים פיזיים בלתי-הולמים ומחסור בציוד עזר אינם מאפשרים את קבלת השירותים הנדרשים
15	אחר**

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת
 ** שירותים המתקבלים מחוץ למסגרת בית הספר (קופת חולים)

לוח ב-5: הצעות לשיפור תהליך השילוב בבתי הספר, לפי הערכת ההורים* (אחוזים)**

אחוזים	
34	להעניק הכשרה מקצועית נוספת לצוות בית הספר
27	לספק יותר שירותי תמיכה נלווים, כולל הוראה מתקנת, ריפוי בעיסוק וכדומה
21	לסייע לילד להשתלב בבית הספר מבחינה חברתית
18	להתאים את המבנה הפיזי של בית הספר לצורכי הילד
16	לסייע לילד בלימודים במקצועות השונים
11	לשפר את היחס מצד צוות בית הספר כלפי הילד המשולב
10	לבנות תכניות לימודים מיוחדות המתחשבות בצורכיהם המיוחדים של הילדים
9	לספק יותר שירותי סייעת
7	לספק ציוד עזר בהתאם לצורכיהם המיוחדים של הילדים
7	להגביר את שיתוף הפעולה בין בית הספר לבין הורי הילדים
4	להקטין את מספר התלמידים בכיתות לימוד

* מקרב הנשאלים שהציעו הצעות נוספות לשיפור תהליך השילוב בבתי הספר
 ** למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת

לוח ב-6: הסיבות העיקריות להצלחה או אי-הצלחה של שילוב הילד, לפי הערכת ההורים (אחוזים)*

אחוזים		
45	שילוב חברתי מוצלח של הילד	סיבות להצלחת השילוב
33	הילד מתקדם טוב בלימודים	
29	נכונות ותרומה גבוהה של צוות בית הספר לשילוב	
22	התאמה אישית של הילד לשילוב (כולל אופיו האישי, סוג הלקות וחומרתה ועוד)	
18	מעורבות גבוהה של הורי הילד בתהליך השילוב	
17	ילד נהנה להיות בבית הספר	
10	בזכות השילוב, ילד רוכש את הנורמות/הערכים של החברה הרחבה	
9	תרומתה ועזרתה הגדולה של הסייעת	
6	שיתוף פעולה בין הורי הילד לבין צוות בית הספר	
9	הילד אינו מתקדם בלימודים	סיבות לאי-הצלחה של השילוב
8	חוסר נכונותו של צוות בית הספר להשתתף ולעזור בשילוב הילד	
8	השילוב החברתי אינו מוצלח	
3	היעדר הכשרה מקצועית של צוות בית הספר	
3	חסרה עזרתה של הסייעת (אין סייעת, חסרות שעות סייעת)	

* למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת.

לוח ב-7: בעיות וקשיים עיקריים במהלך שילוב הילדים, לפי הערכת ההורים* (אחוזים)**

אחוזים	
29	העדר הכשרה של צוות בית הספר
25	בעיות בשילוב החברתי של הילד
17	בעיות וקשיים בלימודים במקצועות השונים
17	בעיות התנהגות מצד הילד המשולב (אלימות ועוד)
15	בעיות וקשיים הקשורים לשירותי הסייעת (העדר השירות, חוסר שעות)
10	בעיות וקשיים הקשורים לשירותי תמיכה נלווים (העדר השירותים, חוסר שעות)
8	בעיות וקשיים הקשורים למחסור בציוד עזר

* הורים שצינו כי בעיות וקשיים מיוחדים התעוררו במהלך שילוב ילדיהם.
** למשיבים ניתנה אפשרות לציין יותר מתשובה אחת.